

บทที่ 4

พื้นฐานความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและสิ่งแวดล้อม ของหอมเมืองในอำเภอจอมทอง

4.1 ประวัติของการใช้สมุนไพรในอำเภอจอมทอง

จากข้อมูลที่สัมภาษณ์คนแก่และผู้สูงอายุในอำเภอจอมทอง และจากตำราอ้างอิงในวัดพระบรมธาตุศรีจอมทอง พบว่า ได้มีการใช้สมุนไพรมานานหลายชั่วอายุคน จากการค้นพบในปี พ.ศ. 2100 ในสมัยพระนางมหาเทวีผู้ครองนครเชียงใหม่ พร้อมด้วยพระอัครราชมารดาได้มีวัดศรีรัตนนิมิตต์พระบรมธาตุจอมทอง โดยได้พระราชทานน้ำส้มป่อยแช่น้ำดอกมะลิรดน้ำสรงพระบรมธาตุเจ้าจอมทอง เพื่อเป็นสิริมงคลและพระราชทานให้เอาน้ำนั้นดื่มกิน และให้เจ้านายหลวงสรงพระธาตุและให้ข้าราชการบริพาร และพี่น้องประชาชนได้นำน้ำสรงพระธาตุอันศักดิ์สิทธิ์นี้ไปดื่มแก้โรคภัยไข้เจ็บ เพื่อเป็นสิริมงคลและขจัดถือสิบทอดเป็นประเพณีมาจนถึงสมัยของเจ้าแก้วแว้วรัฐ พร้อมด้วยพระชายาเจ้าแก้วดารารัศมีได้จัดการปฏิสังขรณ์พระวิหารวัดพระธาตุศรีจอมทอง แล้วอัญเชิญพระบรมธาตุประดิษฐานตรงหอกลางแล้วเฉลิมฉลองในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 9 ปี 2465 โดยพระองค์ได้แจ้งประกาศให้ราษฎรให้นำน้ำสะอาดบริสุทธิ์ และให้ใส่ขมิ้น ส้มป่อย และให้ใส่ดอกคำ (ดอกคำฝอย) แช่น้ำในขันแก้ว ยกไว้เหนือหัวเพื่อรดน้ำสรงพระบรมธาตุโดยพร้อมเพรียง หลังพิธีกรรมของเจ้านายฝ่ายเหนือได้สักการะเสร็จ และใครจะนำน้ำพระบรมธาตุไปให้ญาติพี่น้องบุตรหลานที่ไม่ได้มาร่วมพิธีก็ให้นำภาชนะรองน้ำพระบรมธาตุที่ได้ฐานพระบรมธาตุ และนำไปดื่มกินแก้โรค และล้างหน้า ลูบศีรษะเพื่อเป็นสิริมงคล มีโชคลาภ และปลอดภัย โดยพิธีการอันศักดิ์สิทธิ์นี้ได้ปฏิบัติต่อกันมาจวบจนกระทั่งปัจจุบันนี้ โดยชาวเมืองจอมทองมีความเชื่อว่าเมื่อได้ดื่มน้ำสรงพระบรมธาตุแล้วจะหายจากป่วยไข้

ความรู้ของหอมเมืองในการใช้สมุนไพรสามารถนำมาวิเคราะห์เป็นประเด็นได้ดังต่อไปนี้

- 1) ดอกคำฝอย เป็นพืชสมุนไพรที่ชาวอำเภอจอมทองปลูกไว้มากที่สุดด้วยเหตุผลที่ว่า
 - 1.1) ดอกคำฝอยแช่น้ำสะอาดใช้ในการสักการะสรงพระบรมธาตุเจ้าศรีจอมทองแล้วนำน้ำสรงพระธาตุนี้มาดื่มกินเพื่อแก้โรคภัยไข้เจ็บต่างๆ และเพื่อเป็นสิริมงคล

- 1.2) ดอกคำฝอยเป็นพืชสมุนไพรที่บรรพบุรุษของชาวอำเภอจอมทองนำดอกคำฝอยมาตากแห้ง เพื่อนำมาใช้เป็นยารักษาโรค และตามคำแนะนำของหมอเมืองคำพบว่า ดอกคำฝอยมีสรรพคุณเป็นยา จากการให้สัมภาษณ์ของหมอเมืองจำนวน 10 คน ให้ข้อมูลตรงกันคือ ดอกคำฝอยมีสรรพคุณ บำรุงโลหิต บำรุงหัวใจ ลดความอ้วน ลดไขมันในเส้นเลือด ขับเหงื่อ ช่วยให้ระบบไหลเวียนของเลือดในร่างกายดีขึ้น ลดความดันโลหิต และไม่ทำให้ท้องผูก มีกลิ่นหอมหวนคอ
- 1.3) คนเฒ่าคนแก่ของอำเภอจอมทอง ได้ยึดถือเป็นประเพณีสืบทอดมาหลายชั่วอายุคนที่ให้ความเคารพ ศรัทธาดอกคำฝอยว่าเป็นพืชของสูงเป็นของเจ้าเหนือหัว เพราะนอกจากจะนำมาใช้ในพิธีกรรมสงฆ์พระบรมธาตุจอมทองแล้ว ยังเกี่ยวพันกับพิธีกรรมการให้การรักษาโรคของหมอเมืองในการรักษาโรคได้อีกด้วย

2) การนำน้ำมันใส่ขันนำมาสงฆ์พระบรมธาตุเช่นเดียวกับดอกคำฝอย จากการให้สัมภาษณ์หมอเมืองจำนวน 10 คน ได้ข้อมูลว่า ขมิ้นไม่ว่าจะเป็นขมิ้นแดง ขมิ้นขาว บรรพบุรุษเราใช้รักษาโรคนานแล้ว เช่น ใช้ทาแก้ผดผื่นคัน ถูกแมลงสัตว์กัดต่อย นอกจากนี้แล้วขมิ้นยังรักษาโรคกระเพาะ ปรปฐาคูลม แก้ท้องอืด ท้องเฟ้อ จุกเสียด แน่นท้อง ปวดท้อง อาหารไม่ย่อย ขับลม แก้ท้องเสีย ตลอดจนใช้บำรุงผิว

3) การนำส้มป่อยแช่น้ำสงฆ์ และนำมาใช้ในประเพณีรดน้ำคำหัวเนื่องในโอกาสมงคลต่าง ๆ เช่น ใช้รดน้ำคำหัว ขอพรปีใหม่ สงกรานต์ จะใช้น้ำมัน ส้มป่อยเสมอ ๆ ซึ่งเมื่อทำพิธีเสร็จชาวบ้านจะนำน้ำมัน/ส้มป่อยที่ผ่านพิธีการเสร็จแล้วมาลูบศีรษะเพื่อเป็นสิริมงคล และนำมด้มกิน ทำเช่นนี้สืบต่อกันมาในประเพณีปีใหม่เมือง จนมีคำพูดของผู้เฒ่าที่ว่า “ฮ้อเอาขมิ้นส้มป่อยมาขอสูมาลงโทษ ในปีเก่าก็ล่วงไปแล้วปีใหม่แก้วกอมาขอคมาตัง” (ให้เอาขมิ้นส้มป่อยมาขอบูชาขอโทษ ในปีเก่าที่ล่วงผ่านไป แล้วเพื่อปีใหม่ที่มาถึง) หมายความว่า เมื่อถึงปีใหม่ชาวบ้านจอมทองจะนำน้ำมันและส้มป่อยมาสักการะขอโทษให้ผู้อาวุโสได้อภัยในสิ่งที่ทำไปแล้วในปีก่อน ๆ ขอให้ผู้อาวุโส ผู้เฒ่าผู้แก่ได้โปรดให้อภัยและขอพรจากผู้เฒ่าผู้แก่เพื่อเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้นปีใหม่เริ่มชีวิตใหม่ให้มันดีขึ้นไป ซึ่งผู้เฒ่าผู้แก่ พ่ออู้อยู่แม่อู้อยู่จะมีความสุขมากถ้าหากได้เห็นลูกหลานนำของสักการะ เหล่านี้มาคำหัวเป็นความผูกพันกับวิถีชีวิตของชุมชนล้านนาและชุมชนจอมทองมาตลอด

สรุปความได้ว่าส้มป่อยเป็นสมุนไพรที่ใช้สืบทอดมานมนาน จากการให้สัมภาษณ์ของหมอเมืองโบราณจำนวน 10 คน ทำให้ได้ข้อมูลว่า ดันส้มป่อยจะมีความสำคัญในวิถีชีวิตของชาวจอมทองมากที่สุด เพราะเป็นต้นไม้มงคลของคนล้านนาเกี่ยวข้องกับศาสนา เกี่ยวกับการบูชาครู ส้มป่อยมีสรรพคุณทางยาหลายอย่าง เช่น ช่วยแก้วิงเวียนศีรษะ แก้ขับไขมันในเส้นเลือด บำรุงไต แก้อาการอ่อนเพลีย รักษากระเพาะ ช่วยระบายท้อง แก้ท้องผูก บำรุงหัวใจ

ลักษณะการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพในอดีตจนถึงปัจจุบัน

สภาวะทางเศรษฐกิจสังคมของพื้นที่วิจัย หมู่บ้านตำบลที่หอมเมืองอาศัยอยู่มีทั้งอยู่ไกล ความเจริญและอยู่ใกล้ความเจริญ โดยใช้เกณฑ์ระยะเวลาที่ใช้เดินทางร่วมกับความสะดวกสบายของการคมนาคมไปยังตัวอำเภอจอมทอง

หมู่บ้านและตำบลที่หอมเมืองอาศัยอยู่ในอำเภอจอมทอง ส่วนใหญ่ก่อตั้งนานมากกว่า 100 ปีขึ้นไป เพราะจอมทองเป็นเมืองหลักที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมีจุดศูนย์รวมจิตใจอยู่ที่วัดพระบรมธาตุเจ้าศรีจอมวรวิหาร

ทุกหมู่บ้านที่ศึกษาหอมเมืองเคยเป็นป่าอุดมสมบูรณ์และไม่ป่าทุกชนิด และเป็นป่าที่เชื่อมต่อกับคอกยอินทนนท์ ซึ่งเป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในประเทศไทย ซึ่งจากการสัมภาษณ์และสอบถามจากหอมเมืองและผู้อาวุโสในพื้นที่ป่าแห่งนี้มีสมุนไพรอยู่หลากหลายชนิดที่มีการใช้มาตั้งแต่บรรพบุรุษ สภาพพื้นที่ดินอุดมสมบูรณ์เป็นต้นน้ำ ชุนน้ำสายสำคัญหลายสาย เช่น น้ำแม่เตี๊ยะ น้ำแม่กลาง น้ำแม่ยะ น้ำแม่แจ่ม และไหลลงมาบรรจบกันที่อำเภอจอมทอง คือที่ตำบลสบเตี๊ยะ

ปัจจุบันสภาพป่าเริ่มหมดไป สัตว์ป่าที่เคยมีก็หนีหาย ล้มตาย ถูกจับเป็นสินค้า ป่าไม้กลายเป็นที่ตั้งบ้านเรือน เรือกสวนไร่นา ในช่วงเวลา 10 ปีที่ผ่านมาที่ดินมีราคาสูง โดยเฉพาะเขตอำเภอและเส้นทางท่องเที่ยวขึ้นยอดคอกยอินทนนท์ ชาวบ้านต่างพากันขายที่ดินให้กับนายทุนเพื่อทำรีสอร์ท ร้านอาหาร โรงงานลำไย โรงงานผลไม้กระป๋อง ร้านค้าต่าง ๆ มากมายเป็นผลทำให้สภาพทางนิเวศวิทยาเปลี่ยนไป เกิดภาวะแห้งแล้ง ช่วงฤดูกาลเปลี่ยนไป ฤดูฝนและฤดูหนาวสั้นลง ฤดูร้อนยาวขึ้น ป่าไม้เหลือคองอยู่น้อยลง จนในบางหมู่บ้าน บางตำบลที่ผู้นำยังเห็นความสำคัญของป่าและตั้งใจอนุรักษ์ป่าต้นน้ำจอมทอง เพื่อร่วมกันรักษาป่าต้นน้ำสุดท้ายนี้ไว้ เพราะเป็นพื้นที่ต้นน้ำที่หล่อเลี้ยงผู้คนชาวอำเภอจอมทองและพื้นที่ใกล้เคียง ก่อนที่สภาพแวดล้อมและระบบนิเวศจะถูกทำลายมากกว่านี้ สิ่งที่น่าห่วงคือ การเรียนรู้ของเด็กไทยที่อาจจะรู้จักสัตว์เลื้อยและพืชสมุนไพรบางชนิดจากหนังสือแทนการเห็นของจริง เมื่อสถานการณ์ได้เปลี่ยนไปเป็นเช่นนี้อีกประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจและมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งคือ ความคงอยู่ของวัฒนธรรมประเพณี และพิธีกรรมในชุมชนแห่งนี้ที่ยังมีการประพฤติปฏิบัติอย่างเหนียวแน่น ไม่ว่าจะเป็นการทำบุญตามประเพณีทางพุทธศาสนาและประเพณีท้องถิ่น การเลี้ยงผีประเภทต่าง ๆ พิธีกรรมในการรักษาโรคของหอมเมืองทั้งในระดับชุมชนระดับครอบครัวและระดับบุคคล เพื่อแสดงถึงการบนบานศาลกล่าว การแสดงความขอบคุณธรรมชาติและสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติที่ได้ช่วยคุ้มครองและช่วยให้หายจากการเจ็บไข้ได้ป่วย รวมทั้งให้ผลผลิตต่าง ๆ สิ่งที่แอบแฝงมาด้วยในพิธีกรรมเหล่านั้นก็น่าจะได้แก่การมาชุมนุมร่วมกันอันแสดงถึงความผูกพัน การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การได้ช่วยเหลือกันระหว่างคนในครอบครัว คนในชุมชน และระหว่างชุมชน โดยไม่ต้องมีการเรียกประชุมเหมือนกับที่

ภาครัฐมักจะกระทำอยู่เสมอ ๆ การดำรงอยู่ของชาวบ้านในอำเภอจอมทองมีการผสมผสานกันไประหว่างวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาจากภายนอกและวัฒนธรรมของชุมชนอันเดิมที่มีอยู่มานาน อย่างไรก็ตาม การดำรงอยู่นั้นชุมชนก็ได้ปรับธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ในขณะเดียวกันก็ได้ปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติไปด้วย การปรับตัวบางอย่างได้ส่งผลกระทบต่อธรรมชาติมิใช่น้อย เช่น การใช้เทคโนโลยีในการผลิตแผนใหม่ เป็นต้น สิ่งต่าง ๆ ที่กล่าวมานี้เป็นผลให้หมอมืองผู้ซึ่งมีบทบาทอย่างสูงในการเฝ้าระวังรักษาโรคและอนุรักษ์ป่า สมุนไพร สกวนรักษาไว้โดยผูกโยงวิถีชีวิต วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนความสำนึกและตระหนักในสิทธิของตนในอันที่จะคงไว้ซึ่งคุณค่าของภูมิปัญญาเหล่านี้ให้ชนรุ่นหลังต่อไป

4.2 พัฒนาการของหมอมือง

มูลเหตุหรือแรงจูงใจ

พ่อหมอมืองคำ สุทธนะ เป็นชายวัย 68 ปี พ่อเป็นคนพื้นเมือง แม่มีเชื้อสายลัวะ มีภรรยาและบุตร 3 คน ฐานะทางเศรษฐกิจดี มีบ้านสองชั้น ครึ่งไม้ครึ่งปูน ปลูกในเนื้อที่ 1.5 ไร่ มีโทรทัศน์วิทยุ ตู้เย็น อาศัยอยู่ในหมู่บ้าน ตำบลสบเตี๊ยะ อำเภอจอมทอง ห่างจากถนนหลวงสายเชียงใหม่-ฮอดประมาณ 400 เมตร และอยู่ห่างจากโรงพยาบาลชุมชนจอมทองราว 2 กิโลเมตร มีที่นาเป็นของตนเองราว 16 ไร่ อาชีพหลักทำสวนลำไย ทำนา นอกจากนี้ยังมีบทบาทเป็นผู้นำตามประเพณีทางธรรมชาติในการตัดสินใจเรื่องสำคัญในหมู่บ้าน และพิธีกรรมต่าง ๆ เป็นคนขยันหมั่นเพียร ชาวบ้านรักใคร่มาก เนื่องจากชอบช่วยเหลือสังคม

พ่อหมอมืองคำ เรียนหนังสือที่วัดกับเข้าอวาสนจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 อ่านเขียนภาษาไทยและภาษาพื้นเมืองล้านนาได้เป็นอย่างดี เริ่มสนใจเรื่องสมุนไพรและยารักษาโรคมาตั้งแต่อายุ 28 ปี เนื่องจากน้องชายถูกไม้ทับแขนหักต้องพาไปรักษากับลุง (พี่ชายของพ่อ) ที่ตำบลสบเตี๊ยะ ซึ่งอยู่ห่างไกลราว 10 กิโลเมตร สมัยนั้นยังไม่มีโรงพยาบาลอยู่ใกล้ ๆ และการเดินทางลำบาก จึงขออาสาช่วยดูแลสวนและนาให้ลุง และเรียนรู้จักตัวยากับลุงพร้อม ๆ กับรักษาน้องชายไปด้วย โดยเรียนรู้พิธีกรรมและคาถา อาคม จดจำคำสอนของลุง ซึ่งรอบรู้เรื่องสมุนไพรมาตั้งแต่ครั้งบวชเป็นพระอยู่ที่วัดสบเตี๊ยะ หลังจากน้องชายหายเป็นปกติแล้ว จึงมีความสนใจที่จะช่วยเหลือคนไข้เหมือนลุง เพราะว่าลุงไม่มีลูกชายมีแต่ลูกสาว สมัยนั้นต้องมีการถือของ (ปฏิบัติตน) ผู้หญิงไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือและเรียนคาถาอาคม เพราะมีความเชื่อว่าหนังสือเมืองที่บรรพบุรุษและพระสงฆ์เขียนลงในใบลานนั้นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้หญิงแตะต้องจับถือไม่ได้ จะทำให้อาคมและคาถาเสื่อมได้ พ่อหมอมืองคำจึงได้ไปอาศัยอยู่กับลุง พร้อม ๆ กับได้เรียนรู้ จดจำ และลุงจะพาพ่อ

หมอมือเมืองคำไปป่าด้วยเสมอเพื่อจะแนะนำให้ผู้จักสมุนไพรต่าง ๆ พร้อมอธิบายว่าพืชแต่ละอย่างใช้รักษาโรคอย่างไร นอกจากนั้นก็ลงสังเกตวิธีการรักษาคนไข้จากลุง

เมื่ออยู่กับลุงได้ 5 ปี พ่อหมอจึงได้รักษาคนไข้ผู้หญิง ซึ่งป่วยเป็นโรคลมผัดเดือนหายเป็นรายแรก ต่อมาก็รักษาคนไข้ที่ป่วยเป็นไข้ป่า (ไข้มาลาเรีย) ซึ่งสมัยนั้นมีคนป่วยเป็นจำนวนมาก พ่อหมอได้เตรียมยาตามสูตรของตนเอง หีบยารักษาคนไข้หายไปหลายราย ซึ่งในสมัยนั้นมีคนตายด้วยไข้ป่ามาก เมื่อพ่อหมอรักษาหายหลายคน ชื่อเสียงของพ่อหมอก็เป็นที่รู้จักกันในหมู่บ้าน ตำบลสลับเตี้ยและละแวกใกล้เคียง อย่างไรก็ตาม พ่อหมอเมืองคำไม่ได้มีอาชีพรักษาเป็นหลัก นอกจากมีคนไข้มาขอให้รักษาเท่านั้น พ่อหมอถึงจะตรวจอาการแล้วจะจัดปรุงยาสมุนไพรให้ผู้ป่วยต้องทำ “สวย” (กรวยคอกไม้) ใส่ดอกไม้รูปเทียนมาขอให้ช่วยก่อน พ่อหมอไม่ได้เรียกเรื่องค่ารักษาพยาบาล แล้วแต่คนไข้จะให้ค่ายกรวย 9 บาท เมื่อหายแล้วคนไข้ก็จะนำครวัญมาขอขมาอีกครั้งหนึ่ง ตอนนี้อยู่ป่วยจะมีค่า “คำหัว” (คำสมนาคุณ) ให้หรือไม่ให้ก็ได้ พ่อหมอไม่ได้เรียกเรื่องพ่อหมอบอกว่าเป็นการช่วยตามกุศลจิตให้พ้นทุกข์ และสร้างกุศลให้เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน

พ่อหมอเมืองคำมีวิธีวินิจฉัยโรคด้วยการสังเกตอาการ จากประสบการณ์ที่พ่อหมอได้เรียนรู้มาจากลุงจนชำนาญและเชี่ยวชาญในตัวยาสุมุนไพร สามารถรู้ได้เลยว่าคนไข้แต่ละคนจะ “หีบ” ยาสมุนไพรอย่างไร ใช้ตัวไหน พร้อมจะบริการมคาถาเสกเป่าทุกครั้งที่ทำพิธีรักษาคนไข้ ขณะท่องคาถาพ่อหมอเมืองคำจะนั่งสงบและจะใช้ฝ้าย (ลำถี) จับที่มือคนไข้ แล้วดึงฝ้ายขึ้นตั้ง (สวย) ที่ใส่ดอกไม้และเครื่องครัวโบราณ ถึงตอนนี้พ่อหมอก็จะบอกให้คนไข้หรือญาติให้ทราบถึงโรคที่เป็นอยู่ว่ารักษาอย่างไร เป็นมากหรือน้อย พ่อหมอก็จะพูดคุยเล่าอาการให้ฟังก่อนที่จะหีบยา หรือปรุงยาให้ตามที่พ่อหมอได้ตรวจอาการดู

หลังจากที่ให้ยาสมุนไพรไปกินหรือดื่ม หรือทาตามอาการแล้ว พ่อหมอบอกให้มาหาอีกในวันที่ 2 หรือ 3 หลังจากกินยาของหมอไปแล้ว เพื่อจะได้ปรับตัวยาให้สมดุลกับธาตุในร่างกาย

พ่อหมอบอกว่า “โรคพยาธิในตัวคนเขานี้มันจะไปตามธาตุในอังกายของคนเขา หรือ สะพ่องก็เป็นไปตามกรรม สะพ่องก็เป็นไปเพราะผีสาธมาเหยียบมาเคียง ทำให้อวัยวะมันสตั้งสะเด็นออกจากตัวมัน บางตัวก็ต้องตามเตียนอธิษฐานวัดฝ่อดูว่า มันเกิดจากอ่าสาธพ่อง เข้ากับชื่อยาตัวไหนก็จะได้จัดหื้อ” (โรคพยาธิในตัวคนที่เป็นอยู่เกิดจากธาตุในร่างกายหรือเป็นไปตามกรรมที่สร้างไว้ นอกจากนี้ยังเกิดจากการกระทำของผีสาธที่ทำให้ข่วที่มีอยู่ในตัวคนเราหายไป ซึ่งบางครั้งต้องจุดเทียนเพื่ออธิษฐานดูว่าโรคที่เป็นอยู่นั้นเกิดจากสาเหตุอะไรบ้าง เพื่อให้โรคที่เป็นอยู่ตรงกับยาที่จะจัดปรุงให้) โดยที่คนไข้จะปฏิบัติตามที่พ่อหมอได้แนะนำ ซึ่งส่วนมากจะมีพิธีกรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยเสมอ เช่น พิธีสะเดาะเคราะห์ (การทำสะตวง) การทำปุจา (บูชา) เพื่อเรียกข่วของคนไข้ โดยเชื่อว่าคนไข้ที่ป่วยนั้น อาจเกิดจากข่วของคนไข้ ตกหล่นหนีไปยังที่อื่นๆ ไม่ได้อยู่กับตัวคนไข้ ซึ่งทำให้เจ็บป่วยได้

พ่อหมอเล่าว่า "คนไข้บางคนพอได้เห็นหน้าหมอ ได้พูดคุยกับพ่อหมออาการก็ดีขึ้นแล้ว" ทั้งนี้ น่าจะมีเหตุผลเพราะพ่อหมอมีบุคลิกท่าทางสงบ จิตใจแน่วแน่ พ่อหมอเล่าต่อว่า คนไข้ส่วนใหญ่ ถ้าได้ทำพิธีสะเดาะเคราะห์สู่ขวัญเอาขวัญแล้ว อาการโรคที่เป็นอยู่จะหายเร็วขึ้น พ่อหมอให้ความเห็นว่า "มันทำให้อึดใจ ใจเข้าขวัญของคนไข้ เมื่อเขาบูจาสะดวงหื้อ". (ช่วยทำให้จิตใจและขวัญของคนไข้มาอยู่กับตัวเมื่อทำพิธีบูชาหรือสะเดาะเคราะห์ให้) การทำพิธีกรรมมีส่วนเสริมสร้างขวัญกำลังใจให้คนไข้สบายใจขึ้น อบอุ่นขึ้น จากการสังเกต คนไข้บางคนมีอาการไม่มาก เมื่อได้ทำพิธีกับพ่อหมอ อาการก็จะหายดีและทำงานได้

ส่วนคาถาที่ใช้เสริมกับคนไข้ ในกรณีที่พ่อหมอได้ตรวจวินิจฉัยว่า อาจเกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ภูตผี ปีศาจ อาจจะไปสิงสถิตอยู่ในตัวคนไข้ พ่อหมอเมืองคำจะมีคาถาไล่ผีตามพิธีกรรมของท่าน

ทุกครั้งที่พ่อหมอบริกรรมคาถา พ่อหมอจะนั่งนิ่งสงบ แต่งชุดพื้นเมืองมีผ้าขาวม้าคาดไหล่ทางซ้ายเสมอ ซึ่งถือเป็นกิจปฏิบัติประจำตัวของพ่อหมอ

โรคที่พ่อหมอเมืองคำรักษามีมากถึง 60 กว่าโรค ผู้ศึกษาคัดเลือกโรคที่เด่น ๆ ที่พ่อหมอได้รักษาให้กับคนไข้บ่อย ๆ ซึ่งเป็นวิธีการรักษาของพ่อหมอเองที่ได้จดจำและเรียนรู้มาจากลุงและจากประสบการณ์ของตนเอง ที่ใช้รักษาคคนไข้มา 40 กว่าปี ซึ่งส่วนมากจะเขียนไว้เป็นบทภาษาล้านนา พ่อหมอจะนำตำราเก่า ๆ ไล่ดูข่ามสีคำเก็บไว้ข้างฝาในลุงจะมีคาถาและตำรารักษาโรคโบราณล้านนา และจากการสัมภาษณ์พ่อหมอ ขณะนี้ยังไม่มีใครมาเรียนวิชาคาถาอาคม หรือวิชาสมุนไพรรักษาโรคจากพ่อหมอเลย พ่อหมอให้ความเห็นว่า "ของบ่เก่าเฮมันดี แต่ลูกหลานบ่จู้ใจหื้อหีบยาสืบ" (ของโบราณตำราโบราณใช้ได้ดี แต่ลูกหลานไม่ได้สนใจที่จะสืบทอดปรงุยต่อไป) โดยมุ่งแต่ไปสนใจของฝรั่งซึ่งมีแต่สารพิษ สารเคมี ทำให้คนเราสมัยนี้ล้มป่วยมากขึ้น และโรคจะคือยา พ่อหมอก็ต้องการที่จะให้ลูกหลานได้สืบทอดภูมิปัญญาเก่าโบราณเหล่านี้ให้มีสืบไป

อีกโรคหนึ่งที่ทำให้พ่อหมอเมืองคำมีชื่อเสียง คือการรักษาโรคกระดูกหัก แผลฟกช้ำ โดยการใช้สมุนไพร ซึ่งสรุปได้ดังนี้

4.3 วิธีการรักษา

1) กระดูกหักที่ไม่มีบาดแผลอยู่ด้วย รักษาโดย

ก. ใช้น้ำมันอย่างเดียว : ส่วนประกอบของน้ำมัน มี น้ำมันมะพร้าว พริกไทย 7 เม็ด กระเทียม 7 หัว และ ขมิ้นอ้อย 7 ซ่อน

วิธีปรุง นำทุกอย่างมาเคี่ยวรวมกันในน้ำมันมะพร้าวที่สะอาด

วิธีใช้ นำน้ำมันทาบริเวณที่กระดูกหัก โดยการทาลง ห้ามทาถูขึ้น ทำเช่นนี้ทุกวันจนหายไม่เกิน 15 วัน

ข. ใช้น้ำมันกับเฝือก : ส่วนประกอบ มีน้ำมันมะพร้าว ฟูเลย กระเทียม 7 หัว เกลือตัวผู้ 3 เม็ด เถาวัลย์เหี่ยว และเถาวัลย์เพ็ญ

วิธีปรุง นำทุกอย่างมาเคี่ยวรวมกับน้ำมันมะพร้าวที่สะอาด

วิธีใช้ นำน้ำมันที่ปลุกเสกแล้ว ทาบริเวณที่กระดูกหัก แล้วจึงเข้าเฝือก

ค. ใช้น้ำมัน เฝือก และยาแผนปัจจุบันร่วมด้วย ยาแผนปัจจุบันมีทั้งยาฉีดและยากิน จะใช้ในรายที่มีอาการอักเสบ คือมีอาการบวมมากๆ เท่านั้น

2) กระดูกหักที่มีบาดแผลร่วมด้วย

การรักษาที่ใช้น้ำมันอย่างเดียว และใช้น้ำมันร่วมกับเฝือก ซึ่งส่วนประกอบของน้ำมันจะแตกต่างกันดังนี้ : เเส้นผม (ของใครก็ได้) 7 เส้น พริกไทย 7 เม็ด กระเทียม 7 หัว พริกแห้ง 7 เม็ด ขมิ้นอ้อย 7 ช้อน และน้ำมันมะพร้าว

วิธีปรุง น้ำมันมะพร้าวที่สะอาด และส่วนประกอบข้างต้น นำมาเคี่ยวรวมกัน

วิธีใช้ นำน้ำมันที่ปลุกเสกแล้ว ทาบริเวณที่กระดูกหัก และบาดแผล

การรักษาในคนไข้กระดูกทุกราย ที่มีบาดแผลร่วมด้วยหรือไม่ก็ตาม คนไข้ทุกคนจะต้องทำพิธีขจรู ของที่ต้องนำมาขจรูก่อนที่จะทำน้ำมันดีให้คนไข้ ประกอบด้วย : ดอกไม้ 3 ดอก รูป เทียน และเงิน 6 บาท

4.4 การประเมินผลการรักษา

เมื่อน้ำมันแล้ว พ่อหมอจะดึงกระดูกให้เข้าที่โดยการคลำ ถ้าดึงแล้วไม่เข้าที่ก็จะใช้ไม้หนีบกระดูกให้แตก แล้วจัดให้เข้าที่ใหม่ และใช้น้ำมันทาจนหาย

ข้อสังเกต

- 1) การปรุงยาน้ำมันจะต้องทำพิธีปลุกเสกมีคาถากำกับทุกครั้ง
- 2) ต้องมีพิธีขจรูก่อนทำการรักษา
- 3) เมื่อรับการถ่ายทอดจากครูบาอาจารย์แล้ว จะต้องทำการรักษาคนไข้ห้ามปฏิเสธ มิเช่นนั้นแล้วบุคคลในครอบครัวจะประสบอุบัติเหตุ ทำให้กระดูกหัก และต้องทำพิธีไหว้ครูเป็นประจำทุกปี ซึ่งมักทำในวันพฤหัสบดีแรกของเดือนห้า

พ่อหมอแดง ประปาณา เป็นชายวัย 83 ปี เกิดที่ตำบลสบเตี๊ยะ มีภรรยาอายุ 76 ปี และมีบุตร 6 คน ซึ่งแต่งงานและมีลูกแล้ว 5 คน ได้แยกออกมาปลูกบ้านอยู่ในบริเวณใกล้ ๆ กับบ้านพ่อหมอ อยู่ห่างจากถนนสายเชียงใหม่-ฮอด 1 กิโลเมตร ห่างโรงพยาบาล 6 กิโลเมตร พ่อหมอแดงอาศัยอยู่กับลูกคนสุดท้อง สภาพบ้านเป็นบ้านไม้ 2 ชั้น อยู่บ้านเลี้ยงหลาน ไม่ได้ทำงานทางการเกษตรแล้ว เนื่องจากสูงอายุ ปล่อยให้ลูกทำไร่ลำไยในเนื้อที่ประมาณ 10 กว่าไร่ มีทีวี ตู้เย็น รถเครื่อง และรถยนต์ ปิคอัพ 1 คัน ฐานะอยู่ในขั้นดี บริเวณบ้านปลูกพืชสมุนไพรที่หายากหลายชนิด

พ่อหมอแดงมีเชื้อสายคนเมือง พ่อของพ่อหมอแดงเป็นคนตำบลแม่สอย พ่อหมอมิโอกาสได้เรียนหนังสือกับหลวงพ่ोज้าอวาสวัดสบเตี๊ยะ แต่ไม่ได้บวชเรียนเป็นพระ เนื่องจากพ่อแม่ไม่มีใครช่วยทำงานบ้านและทำสวน จึงได้แต่ไปเรียนหนังสือธรรมะและภาษาเมืองจากเจ้าอวาสวัดสบเตี๊ยะ ต่อมาน้ำชายซึ่งได้บวชเป็นพระได้มาจำพรรษาอยู่ที่วัดสบเตี๊ยะ พ่อหมอซึ่งมีความสนใจทางการศึกษาเล่าเรียน จึงขอมาอาศัยอยู่กับพระน้ำชาย ให้ช่วยสอนหนังสือให้ ขณะอายุได้ 12 ปี พระน้ำชาย “ตุ้เป็ง” ซึ่งอดีตเคยเป็นพระธุดงค์ ได้เคยเดินทางไปตามป่าเขาหลายแห่ง ด้วยความที่เป็นพระเวลาไปปลักกรดที่ไหน ก็จะมีชาวบ้านบริเวณนั้นมาขอยาจากตุ้เป็ง ซึ่งชาวบ้านมีความรู้สึกลัวว่าพระธุดงค์ต้องมีความรู้ด้านการรักษาโรค ประกอบกับตุ้เป็งได้มีความสนใจที่จะโปรดสัตว์และญาติโยม จึงตั้งใจศึกษาสมุนไพรล้านนาตามวัดและตำราโบราณต่าง ๆ จนมีความชำนาญ เมื่อพ่อหมอแดงมาอยู่วัดได้ไม่นานนัก ก็มีความสนใจในเรื่องสมุนไพร และได้ขอเรียนรู้เรื่องสมุนไพรเพื่อรักษาโรคจากตุ้เป็ง โดยคอยบริการช่วยเหลือคนไข้ที่มาขอยาสมุนไพร และจะต้องติดตามตุ้เป็งออกไปตามที่ต่าง ๆ ในป่าเพื่อเก็บยาสมุนไพรมาทำเป็นยาให้ญาติโยม และได้ฝึกฝนเรียนรู้ โดยวิธีการจำตัวยา การเก็บยา การปรุงยา ทึบยา พร้อมทั้งเล่าเรียนคาถาอาคมกับตุ้เป็ง จนมีความสามารถในการรักษา โดยเริ่มรักษาคณเฑาะพริกคนแรก เป็นหญิงสาวในหมู่บ้านป่วยเป็นโรคนุสวัดที่คอ พ่อหมอแดงได้ ทึบยา ปรุงยาให้กินและทา พร้อมกับเป่าคาถารักษาโรคให้แล้วก็หาย จึงทำให้พ่อหมอเกิดความมั่นใจที่จะค้นหาเก็บสมุนไพรมาปลูกไว้ในวัด และรอบ ๆ วัด เพื่อเอาไว้ใช้เวลาจำเป็น เนื่องจากอยู่ไกลโรงพยาบาลมาก ประกอบกับเป็นป่าเขา สมัยนั้นการหาหาได้ง่ายมากเดินไม่นานก็ได้ยา ต่อมามีคนไข้ชายซึ่งตกต้นไม้ขาหักมาหาพ่อหมอแดง พ่อหมอจึงรับรักษาโดยการเข้าเฝือกไม้ไผ่และใช้น้ำมันสมุนไพรและเป่าคาถา พร้อมกับทำพิธีกรรมตามความเชื่อ โบราณให้กับคนไข้ อันสอดคล้องกับวัฒนธรรม ความเชื่อระบบการรักษาที่สืบทอดกันมาอย่างช้านาน โดยใช้ความเชื่อเวทย์มนต์คาถา สัมพันธ์กับศาสนา (Rivers อ่างโนเบ่ญญา ยอดคำเนิน, 2529) ตลอดจนการวินิจฉัยถึงสาเหตุของโรคว่าเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมและสภาพอากาศ การละเมิดข้อห้าม การถูกคุณไสยวิญญูณ รวมถึงสภาวะขวัญหาย (Clements อ่างโนเบ่ญญา ยอดคำเนิน, 2529) ซึ่งพ่อหมอจะมีวิธีการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรค และพิธีกรรม ต่าง ๆ เช่น การเป่า เสก เวทย์มนต์คาถา พ่อหมอรักษาอยู่ 15 วัน จึงหายเป็นปกติ

เมื่อพ่อหมอได้มีความชำนาญในการรักษาโรคแล้ว 4 ปี ต่อมา ตูเป็งมรณะภาพเนื่องจาก
ชราภาพ ก่อนมรณะภาพตูเป็งได้สั่งให้พ่อหมอแดง นำความรู้เรื่องยาสมุนไพรที่ได้ นำไปรักษาคณ
ยากคนจนในหมู่บ้าน และถ่ายทอดความรู้ให้ลูกหลานสืบไป

พ่อหมอแดงเล่าว่า "ต้นไม้ทุกอย่างเป็นยา แต่เราบ่ได้เขียนผู้ตั้งหมคดิงมวน มีแถมเจ้าคนัก
อีป้อขอหื้อลูกหลานจะไปลิ้มกินของต้นไม้ เพราะต้นไม้มันทำหื้อหิดชอยแก่บรรพบุรุษของเฮอยู่
ได้มาถึงบ่าเดี๋ยวนี ป่ามันเยี่ยหื้อเฮามีน้ำมีอาหารมียา และมีธาตุเปือเระะ เมื่อใดเฮากินน้ำหื้อนี้ถึง
ต้นไม้ เวลากินยาฮื้อนี้ถึงต้นไม้ สมุนไพร และหมอดีหื้อบยาหื้อ เฮากิน หื้อนี้ถึงกินสิ่งเหล่านั้น
โรคลมจะได้หายเว่ยๆ" (ต้นไม้ทุกอย่างเป็นยา แต่เราไม่ได้เรียนรู้ทั้งหมด ยังมีอีกมากมาย พ่อขอ
ให้ลูกหลานอย่าไปลิ้มพระคุณต้นไม้ เพราะต้นไม้ทำให้ประเพณี วิถีชีวิตของบรรพบุรุษของเรา
อยู่ได้มาจนถึงทุกวันนี้ ป่าทำให้มีน้ำมีอาหาร มียา และมีแร่ธาตุอีกมากมาย เวลาใดที่เราดื่มน้ำให้
นึกถึงต้นไม้ เวลากินยาให้นึกถึงต้นไม้ สมุนไพร และหมอที่ปรุ่ยงัจดยาให้เรากิน ให้นึกถึงคุณ
ของสิ่งเหล่านี้ โรคลมจะได้หายได้เร็วขึ้น) ซึ่งพ่อหมอแต่ละคนจะใช้ภูมิปัญญาของตนเองอย่าง
ชาญฉลาดในการเลือกสรรพืชสมุนไพรให้ตรงกับโรคและองค์ความรู้เกี่ยวกับพืชอาหารและยามา
ผสมผสานกับระบบการแพทย์พื้นบ้าน (ยศ สันตสมบัติ, 2542) และในขณะเดียวกันพ่อหมอจะ
สอนให้คนไข้ได้ระลึกถึงพระคุณของยา น้ำ อาหาร และครูยาที่ทำให้โรคร้ายหายไปจากคนป่วย
เป็นการเชื่อมโยงวัฒนธรรมที่ค้ำจุนให้สอดคล้องกับหลักปฏิบัติของพ่อหมอในการที่จะเห็นคุณค่า
ซึ่งกันและกันระหว่างคนและสิ่งแวดล้อม

ก่อนจะทำการรักษาคคนไข้ ผู้ป่วยหรือญาติต้องทำ "สวดดอก 2 อัน" (กรวยใส่เครื่อง
สักการะมีดอกไม้ ธูปเทียน) นำไปให้พ่อหมอที่บ้านเพื่อขอให้รักษาโรค จากนั้นพ่อหมอแดงจะนำ
"สวดดอก" นั้นไปบูชาครูบงหึ่งพระที่จัดไว้ เพื่อบอกกล่าวว่าคุณป่วยเป็นใครอยู่ที่ไหน ขอให้ครูช่วย
รักษาด้วย ถ้าคนไข้อยู่บริเวณนั้นพ่อหมอจะเดินทางไปบ้านคนป่วย ให้ผู้ป่วยทำขันตั้ง (ค้ายกครู)
ซึ่งประกอบด้วย เทียนไข ธูป ดอกไม้ หมาก พลู เมี่ยง อย่างละ 8 คู่ ข้าวสาร ผ้าขาว ผ้าแดง
เงิน 9.25 (เก้าบาทขาวห้า) เป็นค่าครู

การรักษาพ่อหมอจะใช้การซักถามประวัติและสังเกตตรวจร่างกายคนป่วย เมื่อรู้ว่าคนป่วย
เป็นโรคอะไรแล้ว พ่อหมอก็จะหีบยาตามประเภทของโรค เช่น ด้มทา นวด ตามอาการของโรค
ให้คนป่วยนำไปกิน พร้อมทั้งบริกรรมคาถา โดยเริ่มตั้งแต่ตรวจอาการ พร้อมทั้งสั่งห้ามกินของผิด
(ของแสลง) ซึ่งแล้วแต่โรค พ่อหมอจะเข้าใจถึงธาตุต่าง ๆ ในร่างกายคนเราได้ดี พ่อหมอเล่าว่า
คนป่วยจะเกี่ยวข้องกับธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ อันเป็นธรรมชาติของคนเราเกิดการไม่สมดุล (บ่อข้างเค็ง)
ทำให้คนป่วยหรือเกิดจาก ผีสาง และฤกษ์ยาม และฤดูกาลต่าง ๆ ทำให้คนป่วยเป็นโรคต่าง ๆ โดย
เชื่อว่าภาวะความเจ็บป่วยเกิดจากการกระทำสิ่งต่าง ๆ ทั้งด้านดีด้านร้าย รวมถึงอำนาจเหนือธรรมชาติ

ที่เคารพนับถือ เช่น พระภูมิ เจ้าที่ ผีปู่ตา เจ้าเข้าทรง อันส่งผลต่อการกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมตามสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากตามกระแสแห่งวัฒนธรรมใหม่ที่เข้ามาแทนที่วัฒนธรรมเก่า (Paul อ้างในเบญญา ยอดคำเนิน, 2529) ซึ่งล้วนแต่ส่งผลต่อระบบการรักษาของหมอเมือง ทั้งนี้เพราะว่าคนรุ่นใหม่จะไปพึ่งพิงระบบการรักษาแบบใหม่ ความเชื่อและวัฒนธรรมก็ถูก ละเลยไม่ปฏิบัติเมื่อล้าหลวกับระบบการรักษา สมัยใหม่แล้วถึงจะกลับมารักษากับหมอเมือง

จากการสัมภาษณ์พบว่า วิธีการรักษาของพ่อหมอจะเกี่ยวข้องกับฤกษ์ยาม ความเชื่อของแสง และไสยศาสตร์ การถูกคุณผี ถูกคุณไสย ถูกตุ้ ยาพิษ สิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่ส่งผลให้สมาชิกในสังคมได้รับการปฏิบัติจากหมอเมืองในการเยียวยาโรคที่มีอยู่โดยอาศัยกลไกที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งเป็นส่วนประกอบของวัฒนธรรมแต่ละสังคมที่ยอมรับนับถือศรัทธาสังค์คัลลิตีร์และอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งพ่อหมอจะต้องมีพิธีกรรมของแต่ละคนตามที่ได้รับการถ่ายทอดจากครู ถ้าใครประพฤตติ สิ่งคัลลิตีร์หรือผิดก็จะคุ้มครอง นอกจากนี้ พ่อหมอเมืองจะเลือกสรรการใช้พืชสมุนไพรเป็นหลักในการรักษาโรค สมุนไพรแต่ละชนิดจะมีแหล่งถิ่นที่อยู่แตกต่างกัน (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2532) พ่อหมอเมืองจะใช้วิจารณ์ณาณในการวินิจฉัยเพราะห้ คัดเลือกมาใช้ตามฤดูกาล นอกจากนี้แล้วพ่อหมอยังมีข้อปฏิบัติตนอย่างสม่ำเสมอคือ นั่งสมาธิ วิปัสสนาตลอดมา จากการสังเกตพ่อหมอจะเป็นคนใจเย็น สุขุม อารมณ์แจ่มใส และยังแข็งแรงเดินไปไหนได้และดูอ่อนกว่าวัยมาก พ่อหมอแดงจะดื่มยาสมุนไพรเพื่อรักษาตนเองเป็นประจำ ทำให้ตัวพ่อหมอเองไม่มีโรคประจำตัวอะไร ไม่เคยป่วยถึงขนาดต้องไปรับการรักษาที่โรงพยาบาลเลย นอกจากป่วยเล็ก ๆ น้อยตามสังขารเท่านั้น

การปรุงหรือหีบยารักษาของพ่อหมอแดง ได้แยกเป็น 3 ประเภท

- 1) ยากิน เป็น ยาฝน ต้ม ยาผง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของโรค
- 2) ยาประคบ (ยาตัว) เป็นยาสำหรับการผลัด หกล้ม ถูกระแทก อุบัติเหตุ
- 3) ยาประสาน โดยมากจะใช้น้ำมันงา น้ำมันปูละ และคาถาเสกเป่า

พ่อหมอแดงบอกว่า ตัวยาสำคัญมากในการรักษาโรคและหีบยาให้ตรงกับโรค ตรงกับคนใช้ส่วนเวทย์มนต์คาถาจะเป็นตัวเสริมสร้างให้เกิดกำลังใจในบทพิธีกรรมต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะว่าเมื่อเกิดการเจ็บป่วยของคนในชุมชน ชาวบ้านจะเลือกใช้บริการทั้ง 2 แผนประกอบกัน ซึ่งตรงกับที่ Malinowski (Green and Johns, 1966) เสนอไว้ว่าพิธีกรรม คาถา เป็นตัวเสริมให้เกิดความมั่นใจ เกิดขวัญกำลังใจในการรักษา เพราะเป็นการเพิ่มความศรัทธาแก่ชาวบ้าน นอกจากนี้แล้วพ่อหมอ ยังมีการเรียกขวัญ (แจะขวัญ) และผูกข้อมือให้กับคนป่วยเพื่อให้หายได้เร็ว ๆ อีกด้วย พ่อหมอบอกว่าโรคไหนที่เกิดจากภูตผีปีศาจ จำเป็นต้องใช้คาถาอาคม เช่น ผีตายโหง ผีไร่ ผีนา ผีกะ โดยความเชื่อ

ของชาวบ้านสี่เหล่านี้เป็นผีร้ายที่ทำให้เกิดผลเสียหรือบันดาลให้เกิดโทษต่อสังคม ซึ่งพบได้เสมอในสังคมชนบท นอกจากนี้ พ่อหมอก็จะใช้พิธีกรรมพร้อมคาถาอาคม เพื่อที่จะรักษาและสร้างประสิทธิภาพในการรักษาโรค โดยการกำหนดจิตใจที่มั่นคง เพื่อให้เข้าถึงอารมณ์และความรู้สึกของผู้ป่วยและญาติ (Heggenhougen and Sesia-Lewis อ้างใน ชัยชนะ สุวรรณเวช, 2535) เพื่อให้ผิ้ออกจากร่างกายคนไข้ สิ่งเหล่านี้เกี่ยวข้องกับจิตใจของคนป่วยด้วย บางทีเคยพบคนไข้ชัก ไม่พูดไม่จา พอลงมาหาพ่อหมอ พ่อหมอบริกรรมคาถาเป่าศีรยะและใช้พิธีกรรมโบราณ เช่น ตัดสะดวงให้ปรากฏว่าคนไข้หาย โดยไม่ต้องกินยาที่มีบ่อย ๆ พ่อหมอบอกว่า รักษาคนไข้มาตลอดระยะเวลา 50 ปี เป็นการทำกุศลช่วยเหลือผู้ทุกข์ยาก พ่อหมอตั้งใจที่จะให้คนป่วยหายป่วยและพ้นจากการเป็นทุกข์ ต้องการให้คนไข้หายทุกข์ เป็นการกุศล ดังคำพูดที่ว่า "ช่วยคนตักจักได้กุนหนุนหื้อพญาตในตวันหายได้และมันเป็นกรรม เป็นตัก ของแต่ละคน เมื่อเฮารู้ เฮา เอียนมา ครูบาอาจ้านจักเสิมกุนเฮา" (ช่วยคนทุกข์ยากลำบากจะได้กุนหนุน ทำให้โรคพยาธิในร่างกายให้หายจากโรคได้ และเป็นกรรม เป็นความทุกข์ของแต่ละคนเมื่อเรารู้ เราเอียนมา เราได้ช่วยคนป่วย ครู อาจารย์ที่สอนเรามางจะเสริมสรรพคุณให้รักษาได้ผลดี) เมื่อถามว่าอายุมากขนาดนี้ยังทำไหวอยู่หรือไม่ พ่อหมอบอกว่า ลูกหลานxor้องให้หยุดเหมือนกัน แต่ตนเองไม่หยุด เพราะสงสารคนไข้ และจะขอช่วยคนจนกระทั่งตายจากโลกไป "อีป้อ เอ็นดูมันมาหาป้อ ป้อก็ต้องช่วย บ่าอย่าอัน มันผิดครู ไม้เป็นไม้ก็อยากหาย" (พ่อเอ็นดู สงสารคนไข้ที่มาหา พ่อหมอจำเป็นต้องช่วยเหลือ ไม่เช่นนั้นแล้วจะผิดครู ผิดจรรยาบรรณเพราะใครก็ต้องการหาย) แม้ว่าโรคบางโรคพ่อหมอต้องใช้วิธีการรักษาหลายอย่างประกอบกัน ในการที่เสริมกำลังใจให้ผู้ป่วยและการปรับความสัมพันธ์กับญาติ ซึ่ง Kleinman (1984) ก็ได้กล่าวไว้เช่นกัน

พ่อหมอหนานแก้ว จำปาศรี เป็นชายวัย 76 ปี อยู่ตำบลสบเตี๊ยะ พ่อและแม่ของพ่อหมอเป็นคนพื้นเมืองจอมทอง พ่อหมอมีภรรยาและลูก 4 คน เป็นชาย 1 คน หญิง 3 คน พ่อหมอมีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีบ้านไม้สัก 2 ชั้นอยู่ในบริเวณ 1 ไร่ ข้างหลังบ้านเป็นสวนผัก สวนผลไม้ สวนลำไย 4 ไร่ พ่อหมอจะปลูกพืชสมุนไพรเอาไว้ใช้ พร้อม ๆ กับหาสมุนไพรที่หามาได้จากที่ต่าง ๆ มาปลูกขยายพันธุ์ไว้ พ่อหมอทำสวนลำไยเป็นอาชีพหลัก บ้านพ่อหมอเดิมอยู่ริมน้ำแม่กลาง ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์มาก ต่อมาน้ำท่วมจึงย้ายมาอยู่ที่ใหม่ในปัจจุบัน ซึ่งห่างจากตัวอำเภอประมาณ 8 กิโลเมตร ห่างจากถนนสายเชียงใหม่-ฮอด 2 กิโลเมตร

พ่อหมอมีบทบาทเป็นอย่างสูงในหมู่บ้าน เพราะพ่อหมอเป็นมรรคนายกวัด (อาจารย์วัด) สบเตี๊ยะมานานแล้ว เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณต่าง ๆ ของตำบล ไม่ว่าจะเป็นการสูตต์ การถอน การไล่ผีร้าย การสะเดาะเคราะห์ต่าง ๆ พ่อหมอเล่าว่า พ่อหมอได้รับความรู้เรื่องสมุนไพรและยารักษาโรคมาจากวัด และได้มาจากพ่อของตน พ่อหมอเรียนหนังสือตั้งแต่บวชเป็นพระน้อย (เณร)

เมื่ออายุ 8 ปี และได้เรียนรู้วิชาต่าง ๆ มากหลายอย่าง บวชนครมาตลอดจนมีพรรษาครบจึงบวชเป็นพระสงฆ์ ได้อีก 7 พรรษา จึงได้ลาสิกขาบทออกมาช่วยพ่อแม่ทำสวนทำนา เนื่องจากในครอบครัว พ่อหมอมิผู้ชายเพียงคนเดียว พ่อหมอได้ศึกษาเรียนรู้วิชาหมอเนื่องจากพ่อ เพราะพ่อของพ่อหมอก็เป็นหมอเมืองมาก่อน พ่อหมอได้มีโอกาสจดจึเรียนรูกรใช้สมุนไพรมาตั้งแต่เด็ก โดยสังเกตจากพ่อ ได้ช่วยเหลือคนไข้ที่มาหาพ่อ "สมัยก่อน ไม่มีโงงยาหรือก เวลาเจ็บเป็นอ่าสาวก็ช่วยกันไปตามมีตามเกิด อีป้อเป็นผู้เรื่องยาหลายอย่าง จาวบ้านมาขอให้อีป้อช่วยรักษาอี" (สมัยก่อนไม่มีโรงพยาบาล เมื่อเจ็บป่วยก็ช่วยกันไปตามมีตามเกิด พ่อรู้เรื่องยาหลายอย่าง ชาวบ้านมาขอให้พ่อช่วยรักษาให้) โดยในขณะนั้นจะเริ่มเรียนรู้จดจำ จากพ่อ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตอนเป็นเด็กพ่อจะพาพ่อหมอไปช่วยเหลือคนไข้ในละแวกบ้านที่ป่วยเป็นโรคหนัก ๆ เดินมาหาพ่อหมอไม่ได้ ประกอบกับพ่อหมอเองมีความสนใจเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เพราะว่ามีควมสงสัยและรู้สึกแปลกใจอยู่แล้วว่า ต้นไม้สมุนไพรของพ่อ คาถาของพ่อช่วยคนไข้ได้ จึงเกิดความเชื่อศรัทธาในคำราชาของพ่อมาก พ่อจะเก็บตำราใส่ถุงย่าม และไว้บนหิ้งพระบนหัวนอน พ่อจะเอาตำราใบข่อยโบราณมาอ่านให้พ่อหมอฟังเสมอ ประกอบกับตัวพ่อหมอเองเมื่อตอนเป็นเด็กเคยป่วยด้วยโรคไข้ป่า (ไข้มาลาเรีย) สมัยนั้นถ้าใครเป็นโรคนี ถ้ารักษาไม่ทันก็จะเสียชีวิตทุกราย โรคนีระบาดหนักและมีคนเสียชีวิตหลายคน เมื่อพ่อหมอป่วยเป็นโรคนีพ่อของพ่อหมอก็หีบยารักษาให้กิน พอขาดัมประคบไว้ที่หัว ทำหลาย ๆ อย่างประกอบกัน ต้นไม้ที่ใช้เป็นยารักษาโรคไข้ป่าสูตรยาสมุนไพรของพ่อประกอบด้วย ต้นกำสามปีก ต้นบ่าเกินเอื้อน (ต้นชิงโก) นำมาต้มกิน 3 วันก็หาย ไข้ลดลงทันทีซึ่งดีมาก เมื่อตนเองหายก็ตั้งใจจะศึกษาเล่าเรียนการรักษาโรคจากพ่ออย่างจริงจัง พร้อม ๆ กับขณะที่บวชก็ได้เล่าเรียนหนังสือ ทั้งหนังสือธรรม หนังสือล้านนา และภาษาขอม ทำให้พ่อหมออ่านหนังสือสมุดข่อยโบราณได้ดี และเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านการศึกษาด้านนี้ของอำเภอจอมทอง

พ่อหมอนานแก้ว เป็นคนสมณะ สงบ ชอบธรรมชาติ ร่าเริง ขยัน ชอบช่วยเหลือผู้อื่น ชาวบ้านให้ความเคารพศรัทธามากคนหนึ่ง เมื่อมีพิธีกรรมอะไรก็แล้วแต่ พ่อหมอนานแก้วจะได้รับการเชิญไปร่วม พ่อหมอมิบทบาทอย่างสูงในด้านการศึกษา การอนุรักษ์ประเพณีล้านนาของจอมทอง การพัฒนาปรับปรุงวัดสบเตี๊ยะ พ่อหมอมิธรรมปฏิบัติกิจปฏิบัติดีมาตลอด ขณะเดียวกัน พ่อหมอก็เคยเป็นเจ้าอาวาสวัดสบเตี๊ยะมาก่อน ขณะเป็นเจ้าอาวาสพ่อหมอจะเก็บตำราโบราณเก่า ๆ มาเรียบเรียงไว้ให้คนรุ่นหลังเล่าเรียน แต่ในปัจจุบันจะหาผู้คนสนใจ โดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยให้ความสนใจเลย พ่อหมอกล่าวว่า "ละอ่อนบ่าเตี๊ยะ มันบ่าสนใจของโบราณ ล้านนาดีดี ๆ มันสนใจของผาหรั่งมั่งค่า ของเมืองเฮาดีดี ๆ เจ่น ความรู้เรื่องหยุกยา ประเพณีต่าง ๆ บ่าเตี๊ยะบ่ามีไผ่สู้แล้ว ต้าสุดเงินของป้อแล้ว ป้อกั้วมันสูญหายไป" (เด็กสมัยนี้ไม่ค่อยสนใจของโบราณล้านนาที่เป็นสิ่งดี ๆ มันแต่ไปสนใจของฝรั่งของนอก ซึ่งความจริงแล้วความรู้เรื่องยารักษาโรค ซึ่งสำคัญ

และจำเป็น รวมทั้งประเพณีต่าง ๆ เดียวนี้ไม่มีใครรู้แล้ว พ่อหมอเกรงว่าถ้าหมดยุคของ พ่อหมอแล้ว คำราต่าง ๆ เหล่านี้คงถูกทอดทิ้งไปอย่างน่าเสียดาย) ในบ้านพ่อหมอจะมีตู้ใส่คำราโบราณเก่า ๆ เย็บร้อยด้วยด้ายเก่า ๆ อายุประมาณ 100 ปี ซึ่งใช้เป็นตำรารักษาโรค ใช้เป็นตำรา พิธีกรรม สะเคราะห์ต่าง ๆ มาหลายชั่วอายุคน พ่อหมอเล่าว่า คำรานี้เป็นคำราใบช้อยโบราณ ตั้งแต่สมัยพ่อของพ่อหมอบวชมาแล้ว เป็นอักษรล้านนาและเป็นคำยาก สังเกตและฟังจากสำเนียง การอ่านของพ่อหมอ เป็นภาษาคำเมืองแบบโบราณ ซึ่งเข้าใจลำบากเพราะเขียนสอดแทรกเป็น ภาษาธรรม

พ่อหมอรักษาคณไ้มาตั้งแต่บวชเป็นพระแล้ว สมัยนั้นพ่อหมอจะเดินธุดงค์ไปตามป่าในที่ต่าง ๆ พ่อหมอเล่าว่า สมัยก่อนต้นไม้สมุนไพรมีมากมาย ยาต่าง ๆ ที่พ่อของพ่อหมอย้ายทอดให้เดินไปหาบริเวณใกล้ ๆ บ้านมีเยอะแยะ เช่น ต้น โมกหลวง โมก 3 ปี ต้นกำสามปีก เมื่อก่อนมีเยอะแต่เดี๋ยวนี้ต้นเหล่านี้ไม่มีแล้ว สูญหายไปหมด มีการทำลายป่าไม้กันมาก ทำให้สมุนไพรหายาก เมื่อก่อนนี้ถ้าใครป่วยมาหาพ่อหมอ พ่อหมอก็จะมีวิธีการรักษาดูแลโดยการถือฤกษ์ยามประกอบ พิธีกรรมตามความเชื่อโบราณ พ่อหมอถือว่าคำราต่าง ๆ ทั้งคำราคน (ที่พ่อสอนให้, ที่พระสอนให้) รวมทั้งคำราโบราณ ถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นมรดกอันล้ำค่า พ่อหมอเล่าว่า การเจ็บป่วยไข้ด้วยโรคต่าง ๆ ของคนเรา จะเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น ชาติพิการ อาหารไม่ย่อย การกินผิด โรคที่เป็นมาแต่เกิด กรรมเก่าของแต่ละคน โรคเกิดจากผีทำ จิตอ่อน เช่น ถูกของ ถูกไสยศาสตร์ ถูกผีทำ เช่น ถูกหมอผีทำให้ เนื่องจากความประพฤติไม่ดี ผิดศีล ผิดธรรม และโรคจากสังขาร โรคจากธรรมชาติที่คนเราหลีกเลี่ยงไม่ได้ อันประกอบด้วย เกิด แก่ เจ็บ ตาย ทุก ๆ คน หากจิตและกายบกพร่องก็จะป่วยเป็นโรคต่าง ๆ ตามแต่ลักษณะอาการที่เป็นอยู่ ซึ่งพ่อหมอจะพิจารณาถึงอารมณ์ความรู้สึกของคนไข้และญาติเป็นองค์ประกอบสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมของคนไข้ อันเป็นการบ่งชี้ถึงประสิทธิภาพในการรักษาพยาบาล ความสัมพันธ์ดังกล่าวมีปรากฏในงานของ Heggenhougen and Sesia-Lewis (อ้างใน ชัยชนะ สุวรรณเวช, 2535) เช่นกัน นอกจากนี้พ่อหมอยังเป็นบุคคลในท้องถิ่น การใช้ภาษา การสร้างบรรยากาศความเป็นกันเอง สิ่งเหล่านี้เป็นการลดความวิตกกังวล ปรับสภาพจิตใจของผู้ป่วยอันเป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อผู้ป่วยและหมอเมือง ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Kleinman (1984)

การเรียนรู้วิธีการรักษาโรคเป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน พ่อหมอเล่าว่า การเป็นหมอยาสมุนไพรอันดับแรกเราต้องสนใจก่อน พร้อม ๆ กับมีจิตใจที่จะช่วยเหลือคน ให้พ้นทุกข์ทรมานจากโรคที่เป็นอยู่ และสิ่งที่สำคัญของการเป็นหมอเมืองก็คือ การเรียนรู้คาถาอาคม เพราะว่าคาถาจะใช้รักษาโรคที่เกิดขึ้นจากสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะจากอำนาจเหนือธรรมชาติ โรคที่เกิดจากธรรมชาติ และโรคที่เกิดจากอำนาจลึกลับ เช่น โรคจากผีทำ ถูกคุณไสยต่าง ๆ แต่ละคนก็จะใช้คาถา ใช้สมุนไพรต่างกัน

พ่อหมอเริ่มรักษาคนไข้มาตั้งแต่อายุ 9 ปี และได้รับการถ่ายทอดอย่างจริงจังตอนที่บวชเป็นพระและเมื่อสึกออกมาเป็นฆราวาส ก็มีโอกาสดูช่วยเหลือชาวบ้านได้มากขึ้น พ่อหมอกล่าวว่า การรักษาคนไข้จะเกี่ยวข้องกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เราต้องเคารพครูบาอาจารย์ เคารพต้นไม้สมุนไพรมิใช่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้องเชื่อฟัง ศรัทธา ทำตามคำแนะนำ ข้อห้ามต่าง ๆ โรคก็จะหายได้เร็วขึ้น

วิธีการรักษาของพ่อหมอ เริ่มต้นด้วยการซักถามอาการ เมื่อคนไข้มาหาพ่อหมอ พ่อหมอก็มองวินิจฉัยว่าเป็นโรคอะไร หลังจากนั้นก็อาศัยประสบการณ์ที่เรียนรู้มาจากพ่อ และจากตำราที่ศึกษาด้วยตนเอง มาแยกแยะว่าจะหีบยา (ปรุงยา) สมุนไพรตัวไหนให้กิน ให้ประคบ (หูก) และจะใช้พิธีกรรมอะไรให้คนไข้ เช่น การสะเดาะเคราะห์ การเรียกขวัญ ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของพ่อหมอ พ่อหมอจะมีค่ายกครู เพื่อเป็นการสักการะบุญคุณของครูที่ได้สอน โดยมีค่ายกครู 9.25 บาท (เก้าบาทท้าวห้า) พร้อมทั้งดอกไม้ ธูปเทียน กระสวยดอก หมาก เมี่ยง บุหรี่ ผ้าขาว ผ้าแดง ให้คนไข้นำมาใส่ขันแก้วตั้งไว้แล้วมาขอให้พ่อหมอรักษา พ่อหมอก็มองตรวจดูดวงชะตา ตรวจดูว่าป่วยเป็นมากเป็นน้อย พ่อหมอก็มองจัดยาให้ไปต้มกิน ยาของพ่อหมอจะมีทั้งสมุนไพรมนต์ สมุนไพรแห้ง (สมุนไพรมนต์ที่หายาก พ่อหมอจะรมควัน ตากให้แห้ง เพื่อจะได้เก็บไว้ใช้ได้นาน ๆ ปัจจุบันหาไม่ได้แล้ว) ยาเหล่านี้พ่อหมอจะเตรียมไว้ให้ เช่น ยาฝน ก็จะใช้รากไม้ กิ่งไม้ สมุนไพรหลายชนิดนำมาผสมกันตามโรค แล้วก็ฝนกับน้ำร้อนให้คนไข้กิน ไปต้ม เมื่อกินไปสัก 1 อาทิตย์ถ้าอาการดีขึ้น คนไข้จะมาขอขมา (สูมาครู) กับพ่อหมอ ถ้าอาการยังไม่ดีขึ้นก็มาหาพ่อหมออีกครั้ง เพื่อจะได้เปลี่ยนยาสมุนไพรให้ และตรวจดูอาการอีก พ่อหมอมองชื่อเสียงมาจาก การรักษาโรค จากการถูกคุณไสย โรคอัมพาต โรคเบาหวาน โรคลมพิษเดือน โรคไข้ป่า โรคลมต้องเดิน โรคภูมิแพ้ และโรคผิ้อาหาร พ่อหมอจะเป็นทั้งหมอเป่า หมอน้ำมันต์ หมอสะเดาะเคราะห์ และหมอสมุนไพรมนต์ ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับโรคที่คนไข้ป่วยว่าเป็นโรคอะไร และมาขอให้พ่อหมอรักษา พ่อหมอบอกว่า "โรคลมบ้าเหี้ยมมันเปลี่ยนแปลงไปตามกำหนด กำรกินกำรอยู่ของคนเขามันมีแต่สารพัดต่าง ๆ นึก เยี้ยะหือเฮาเป็นโรค และแถมอย่างคนเฮาเยี้ยะผิผัดประเพณีเก่าแก่ บำค้อยถือศีลปฏิบัติธรรมกัน มัวแต่สนใจวัตถุนิยม บำค้อยสนใจจิตใจเวลาเจ็บเป็นน้อย ๆ ก็บ้ำมาหาหมอ ป้อยหือเป็นนั๊ก ๆ ก่อนถึงจะมาหา บางเตื่อก็จ้วยบ้ำตัน มันเป็นนั๊ก" (โรคลมบ้าเหี้ยมนี้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา การกินการอยู่ของคนเรามีแต่สารพัดมากมายทำให้เกิดโรค และอีกอย่างคือคนเราประพฤติดิผัดประเพณี เก่าแก่ ไม่ปฏิบัติในสิ่งดี สนใจแต่วัตถุนิยมไม่ค้อยสนใจด้านจิตใจ เมื่อเจ็บป่วยเล็กน้อยก็ไม่มาหาหมอ รอให้มีอาการรุนแรงถึงจะมาหาหมอ บางครั้งช่วยไม่ทันเนื่องจากมีอาการหนัก)

การรักษาโรคของพ่อหมอ จะอาศัยความจำ คือ จำวิธีการรักษาจากพ่อ และประสบการณ์ที่เรียนรู้มา พ่อหมอบอกว่าโรคแต่ละอย่างอาศัยสมุนไพรมนต์หลาย ๆ อย่างหรือสมุนไพรมนต์ชนิดเดียวก็มี การเรียนรู้เราจะต้องจำต้นไม้ ชื่อต้นไม้ จำตั้งแต่ รส กลิ่น สี การเก็บสมุนไพรมนต์มาใช้จะเก็บเวลา

ไหนดึงจะดี เช่น จะต้องเก็บสมุนไพรในวันพระ หรือเก็บในวันอังคาร พ่อหมอบอกว่า เป็นวันดี เป็นวันแรง ตำรายาจะดี และควรจะใช้ส่วนของต้นไม้มาทำเป็นยา เช่น บางชนิดใช้ต้น ใช้ใบ ใช้ราก ใช้เมล็ด ใช้เปลือก ซึ่งต้องจำให้แม่น พุทธกรรมดังกล่าว ก็ปรากฏในงานของนักวิชาการอื่น ๆ อีกหลายท่านเช่นกัน (ยศ สันตสมบัติ, 2542; กฤษณา บุญชัย, 2540; เขาวภา บุญญาภาพ, 2540; กมลภรณ์ เสราดี, 2536) พ่อหมอบอกว่า พืชพันธุ์อาหารพื้นเมืองเหนือเรานี้ก็เป็นยาสมุนไพร ถ้าเรารู้จักกินก็จะรักษาได้ เช่น กล้วยได้ บำกือ (ทับทิม) บำมุด คีปลี่ กระเพรา กอมก้อ หอมเตียม สะเรียม บำเกื้อ จี่เหล็ก บำลิดไม้ พืชเหล่านี้มันเป็นยาหมดและเราควรต้องดูธาตุในตัวคนด้วยว่า แต่ละคนธาตุในร่างกายแตกต่างกัน เราต้องปรับธาตุในร่างกายให้สมดุล ถึงจะหายและไม่ป่วย ซึ่งจะเกี่ยวข้องกับเคราะห์ยามเคราะห์เดือนเคราะห์ปี ของแต่ละคนด้วย

พ่อหมอนานน้อย แสนใจบาล เป็นชายวัย 71 ปี อยู่ตำบลบ้านหลวง พ่อหมอบอกว่าเป็นคนพื้นเมืองโดยกำเนิด พ่อเป็นคนพื้นเมือง แม่เป็นคนลาว มีบุตรชาย 1 คน บุตรสาว 1 คน พ่อหมอมืออาชีพทำนาและทำสวนลำไย ฐานะพ่อหมออยู่ในระดับปานกลาง มีบ้านไม้ 2 ชั้น ในเนื้อที่ 3 งาน มีรถยนต์ 1 คัน รถจักรยานยนต์ 1 คัน มีรถไถนา 1 คัน

พ่อหมอบวชเรียนตั้งแต่อายุ 9 ปี ศึกษาเล่าเรียนในวัดพระธาตุศรีจอมทอง และบวชเป็นพระ (ตุ้เจ้า) ได้ 10 พรรษา พ่อหมออ่านออกเขียนได้ดีมาก ทั้งภาษาไทยกลาง ภาษาล้านนา ภาษาเมือง ภาษาขอม พ่อหมอได้เรียนรู้เรื่องสมุนไพรและการรักษาโรคมาจากพ่อ เพราะพ่อเคยเป็นพระมาก่อน และได้เรียนวิชาการแพทย์โบราณในวัดเสริมด้วยจากเจ้ากือนา เจ้านายฝ่ายเหนือสมัยก่อน และสืบทอดต่อกันมา พ่อหมอมุ่งศึกษาการจดจำ เรียนรู้ตำราพื้นเมือง และประเพณีการใช้ยาสมุนไพรตามวัดต่าง ๆ เช่น วัดเมืองกลาง วัดช่วงเปา วัดบ้านแปะ วัดสบเตี๊ยะ เพราะว่าพ่อหมอได้สนใจวิชานี้มานาน พร้อมกับพ่อของพ่อหมอมุ่งหิยาสมุนไพรโรคต่าง ๆ ให้ขุนหมื่นที่ปกครองอำเภอจอมทองสมัยนั้นเสมอ พ่อหมอมุ่งติดตามสะพานยามและหิยาสมุนไพรที่เตรียมไว้ไปรักษาคณไ้กับพ่อเป็นประจำ พร้อมกับศึกษาค้นคว้าหาประสบการณ์ของตนเองมาตลอด และตัวพ่อหมอเองก็เคยป่วยเป็นโรคริดสีดวงทวาร (มะโหกกันบูด) มานาน ซึ่งเมื่อสมัยก่อนโรคนี้นี้เมื่อเป็นแล้วจะกินอาหารไม่ได้ พ่อหมอเล่าว่าเมื่อก่อนร่างกายผอมมาก และมีโรคแทรก คือ มะเร็งที่ลำไส้และเลือดเป็นพิษตั้งแต่เป็นเด็ก พ่อจึงค้นหาตำรา ค้นหาสมุนไพรต่าง ๆ หลายอย่าง ๆ เพื่อแสวงหาตัวยาที่ดี ๆ มารักษาพ่อหมอ พ่อจะไปเดินทางไกลเพื่อค้นหาสมุนไพรรักษา รักษาได้ประมาณ 6 เดือน อาการจึงดีขึ้นตั้งแต่นั้นมา ความเชื่อและความศรัทธาที่จะสืบทอดตำราโบราณสมุนไพรเหล่านี้สืบทอดจากพ่อ จำได้ว่าสูตรยาที่พ่อหิยาให้กินเสมอ คือ ต้นฮ้อยช้าง ต้นฮากรางจืด ต้นรางจาง ต้นกำสามปีก ต้นกะลิงส้ม ซึ่งยาเหล่านี้นำมารักษาได้ดีมาก ในปัจจุบันต้นไม้บางชนิดไม่มีแล้ว เช่น ต้นกะลิงส้ม ต้นกำสามปีก หายากมาก และเป็นยาที่ดีมาก

เนื่องจากคุณพ่อเคยเป็นหมอมามาก่อน จึงความคุ้นเคย และจดจำได้ง่าย เพราะเห็นคุณพ่อรักษาโรคให้คนไข้บ่อย ๆ อีกอย่างพ่อหมอต้องการจะเก็บสมุนไพร ความรู้ ตำราเก่า ๆ ของพ่อไว้ไม่ให้สูญหาย พ่อหมอเริ่มมีบทบาทในการรักษาครั้งแรกเมื่อพ่อเสียชีวิตไปแล้วเมื่อปี พ.ศ. 2486 เนื่องจากชาวบ้านทราบว่าพ่อหมอได้เรียนรู้การรักษามาจากพ่อ เมื่อรักษาคนไข้หาย 1-2 ราย ก็มีคนไข้มาหาเพิ่มขึ้น ต่อจากนั้นก็เรียนเพิ่มเติมมาจากอา (น้องของพ่อ) เพิ่มเติมในบางโรค เพราะอาอยู่ห่างไกลออกไป คือ อยู่เขตอำเภอแม่แจ่ม เดินทางไปหาลำบาก โรคที่พ่อหมอรักษาและมีคนไข้มาขอความช่วยเหลือเป็นประจำตลอดมา คือ โรคมะโสกกันบูด (ริดสีดวง) โรคเลือดลมพิษ โรคมะเข็งคูด โรคลมผัดเคื่อน โรคเบาหวาน โรคแพ้สารพิษ โรคมะเร็ง โรคไข้ป่า ลมพิษ

การรักษาของพ่อหมอ จะมีพิธีกรรมและมีคาถาอาคมในการรักษาด้วยเสมอ อันเป็นวิธีการที่จะสร้างความเชื่อที่เกี่ยวพันกับศาสนา วัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ Rivers (อ้างในเบญญา ยอดคำเนิน, 2529) ทั้งนี้พ่อหมอจะมีบทบาทสำคัญที่จะกำหนดให้คนไข้ได้ปฏิบัติตามคำแนะนำท้องถิ่นที่จะช่วยให้ระบบวิธีการรักษาได้ผล พ่อหมอเล่าว่า "คาถาอาคมมันเป็นตัวหื้อสิ่งต่าง ๆ ในตัวคนไข้ออกไป เป็นก้านฮับขวัญ เอาขวัญของคนป่วยมาอยู่กับต้นกับตัวคาถาช่วยฮื้อผีสาบต่าง ๆ ออกไป ทำหื้อโรคภัยหาย" (คาถาอาคมเป็นตัวนำให้สิ่งต่าง ๆ ในร่างกายคนไข้ออกไป เป็นการรับขวัญ เอาขวัญของคนไข้ให้มาอยู่กับตัว คาถาช่วยให้ผีสาบต่าง ๆ ได้ออกไปจากร่างกายคนไข้ ทำให้โรคที่เป็นอยู่หาย)

พ่อหมอเล่าว่า การเรียนเป็นหมอเมืองต้องอาศัยความอดทน ต้องจำต้นไม้แม่ม ๆ ที่สำคัญต้องมีประสบการณ์ในการรักษา และค้นคว้าปรุงยา หีบยา ให้ตรงกับโรคที่คนไข้เป็นอยู่ วิธีการรักษาของพ่อหมอจะประกอบด้วย การเป่า การพ่น คาถา เจริญ แหก บีบนวด น้ำมันดี และสมุนไพร พ่อหมอจะบอกให้คนไข้และญาติที่มาหาให้เตรียมขันทั่ง (ค่ายกครู) พร้อมข้าวตอก ดอกไม้ รูป เทียน ผ้าขาว ผ้าแดง ใต่พานพร้อมเงิน 5.25 บาท (ห้าบาทซาวห้า) ให้คนไข้บอกกล่าวชื่ออะไร ป่วยเป็นโรคอะไร และก่อนป่วยไปทำอะไรมาบ้าง ซึ่งเป็นการชักประวัติ และพ่อหมอจะตรวจอาการและสอบถามเพื่อจะจัดหาสมุนไพรให้ พิธีกรรมของพ่อหมอจะทำควบคู่ไปกับการรักษาทุกขั้นตอน พ่อหมอจะพูดภาษาล้านนาในคำราบไปข่อยใบลาน พูดเป็นคาถาดัง ๆ 3 รอบ และให้คนไข้พูดตาม พ่อหมอจะมีสมารถญาณในการกำหนดจิตคนไข้ ให้นิ่งสงบ ตอนนี้พ่อหมอจะสังเกตดูว่า ถ้ามีผีเข้าในตัวคนไข้ คนไข้จะโวยวาย ร้องพูดจาเพ้อเจ้อ พ่อหมอก็จะเป่าคาถาใต่มือตัวเอง แล้วใช้มือไปจับหัวและใบหูของคนไข้ (ขณะไปสัมผัสก็มีคนไข้ไปหาพ่อหมอ) ถ้าใบหูเย็นและศรีษะเย็นแสดงว่าผีเข้า พ่อหมอก็จะทำพิธีไล่ผีออกจากตัวคนไข้ก่อนพ่อหมอกล่าวว่า "คนบ่าเคียดจิตใจมันอ่อนไหว เพราะกิเลสต้นหามันนั๊ก ก้านกั้นก้านอยู่มันบ่าปลอดภัย มีสารบีดยาเสพติดมันนั๊ก ละอ่อนขาดศีลธรรม" (คนสมัยนี้จิตใจ อ่อนไหวง่าย เพราะมีกิเลสตัณหา)

การกินการอยู่อาศัยไม่ปลอดภัยเพราะมีสารพิษ ยาเสพติดมาก เด็กขาดศีลธรรม) พ่อหมอเล่าว่าบางโรคไม่ต้องใช้ยาสมุนไพรหรอก เพียงแต่เป่าคาถาและเอาน้ำมันดีให้กิน และทำพิธีสะเดาะเคราะห์ให้คนไข้ก็หายแล้ว

พ่อหมออธิบายว่า โรคลมของคนเราเป็นผลกรรมชาติก่อนปางก่อนหรือเกิดจากพฤติกรรมกรรมกินที่ไม่ถูกต้อง เช่น กินมากเกินไป กินน้อยไป ทำให้เกิดความไม่สมดุลของโรค และธาตุในร่างกายทำให้ป่วย นอกจากนี้ยังจะเกิดจากมรยาการ ผีสิง ผีเกาะ ถูกของ ถูกตู้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีมาตั้งแต่โบราณแล้ว ซึ่งผู้อาวุโสจะมีความเชื่อ ศรัทธา ในเหตุที่ทำให้เกิดโรค และจะสอนลูกหลานให้เคารพสักการะนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือศาสนา นอกจากนั้นพ่อหมอได้อธิบายเสริมว่า โรคลม ผิดเดือนคนไข้จะมีอาการคลื่นไส้ วิงเวียนศีรษะ อาเจียน ใจสั่น หน้ามืด เป็นลม ใต้ก้นหรือกินอาหารแสดงบางชนิด มักเป็นกับหญิงหลังคลอด หรือเคยคลอดลูกมาแล้วหลายครั้ง บางคนมีอาการถึงกับคลุ้มคลั่ง ชัก ร้องไห้ ไม่ได้สติ พูดจาเรื่อยเปื่อย พ่อหมอเล่าว่า สาเหตุเกิดจากได้กลิ่นของแสลง หรือกินอาหารแสดงบางชนิด เช่น เนื้อวัว น้ำปู หรือกลิ่นไหม้ของถุงพลาสติก ยางรถ ควันท่อ หรือของไหม้ ประกอบกับในช่วงที่หญิงหลังคลอดใหม่ ๆ นั้น ยังมีภาวะเลือดลมไม่สมบูรณ์ หรือธาตุ 4 อันมี ดิน น้ำ ลม ไฟ ในร่างกายไม่ปกติ พอได้กลิ่น หรือกินของแสลงดังกล่าวจึงเกิดอาการขึ้น

วิธีการรักษาของพ่อหมอ คือ พ่อหมอจะใช้คาถาเรียกยาก่อน ซึ่งขึ้นต้นว่า "อะกะสุ มะ โลกตะถา ตูมาตา ยังกะ โหมตุ สวะอipayผิดโอมสวาหาย" เมื่อพูดเสร็จ พ่อหมอก็จะจัดยาสมุนไพรให้ ซึ่งมีหลายวิธีการ คือ ใช้ยาสมุนไพรที่เตรียมไว้มีक्रमกัน ต้มกับข้าวสาร หรือข้าวเปลือกให้คนไข้ดื่มกิน หรือใช้ยาฝนแก้อาหารเป็นพิษ ฝนให้ดื่มพร้อมเป่าคาถาใส่น้ำมันดีให้กิน

พ่อหมอเล่าว่า การเป็นหมอเมือง ต้องยึดถือครูบาอาจารย์ก่อนเท่าที่เราได้เรียนรู้ และต้องบูชาครู ไหว้ครู และขอขมามีครูบาอาจารย์ มาช่วยรักษาด้วย เพื่อจะให้คนไข้หายเร็วขึ้น พ่อหมอเล่าว่า การจดจำชื่อยาสมุนไพร ตัวยา ต้นไม้ พืชสมุนไพรต่าง ๆ ต้องจำให้แม่นยำ เพราะต่างชนิดก็ใช้รักษาโรคต่างกัน ขณะเดียวกันก็ต้องรู้จักรสยาต่าง ๆ พ่อหมอบอกว่า ใช้ลิ้นแตะดู หรือใช้มือจับดู ขี้ ๆ ก็ารู้แล้วว่ายานี้ใช้อย่างไรบ้าง รสยามีหลายอย่าง เช่น รสฝาด รสหวาน รสขม รสเมาเบื่อ รสเผ็ดร้อน รสเค็ม รสหอมเย็น รสมัน รสเปรี้ยว เพราะคนเรามีธาตุดิน น้ำ ลม ไฟ แตกต่างกัน

สมัยก่อนพ่อหมอจะต้องคอยเรียนรู้จดจำ ติดตามพ่อและอาไปในป่าบนคอกอินทนนท์ทุกวันพระ เพื่อจะจำแหล่งต้นยาสมุนไพร ซึ่งต้นไม้นี้ยาแต่ละต้นจะตั้งอยู่ในพื้นที่ต่างกัน เช่น กลางป่า ริมห้วยริมน้ำ บนโขดหิน ในถ้ำ หรือบางอย่างเป็นเถาเครือที่พันรอบต้นไม้แต่ละอย่าง และควรจะรู้ว่าต้นไม้นี้ไหนมีพิษ ไม่มีพิษ ก่อนจะไปหาสมุนไพรพ่อหมอจะบริกรรมคาถา เพื่อให้ได้ยาสมุนไพรที่ต้องการ พร้อมกับใช้สมุนไพรทาผิว ทาเท้า และลำตัว อันประกอบด้วย ต้นสะเรียมคำ

ต้นไหลเบือ ต้นอาบมัน ใช้ทาเพื่อป้องกันยุงกัด งู แมลงค้อยและกัดเวลาเข้าไปหาสมุนไพรในป่า เพราะสมัยนั้นไม่มีรองเท้าใส่ พ่อหมอเล่าว่า "บ่ก่อนไม้ยามิเปือเระ คอยอินทนนท์ คอยหลวง ต้มพะ ต้มป่า ต้มมอนจ้อมตอง จะเอาต้นสมุนไพรอ่าสางก่าได้หมด เส้าก่าเดียวก่าได้แล้ว สมัยบ่เตี่ยวเส้าหามันไปเตื่อมันตั้งบ่ามีหื้อ มันหมดไปแล้วพร้อมกับป่า ป่าถูกป่าถูกขวางหมัด นำเสียดายแต่" (ในสมัยก่อนไม้ที่ใช้ทำยามิเยอะเยะ คอยอินทนนท์ คอยหลวง ที่ป่าใกล้ ๆ บ้านที่มอนจอมทอง ต้องการสมุนไพรชนิดไหนหาได้หมด โดยใช้เวลาไม่นานก็ได้ยาสมุนไพรแล้ว แต่สมัยนี้สมุนไพรหาไม่ได้แล้ว หมดไปพร้อมกับป่า ป่าถูกทำลาย ถูกบุกรุกหมด นำเสียดายมากที่สุด เป็นเช่นนั้น)

วิธีการเรียนรู้ของพ่อหมอจะใช้วิธีการจดจำ ความเคยชิน ประสบการณ์ และอ่านในตำราของพ่อที่ถ่ายทอดมาให้ จะขอยกตำรารักษาโรคของพ่อหมอที่มีคนไข้มาหา และพ่อหมอจะมีความชำนาญในการรักษามาก คือ (บางโรคหลายตำรา หลายสูตรวิธี)

4.5 บทสรุป

4.5.1 หมอเมืองท้องถิ่นกับสมุนไพร

สมุนไพรเป็นส่วนหนึ่งของระบบการแพทย์พื้นเมืองของหมอเมืองที่ได้มีการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ควบคู่มากับการแพทย์พื้นเมือง และถือได้ว่าเป็นรูปแบบการเฝ้าระวังรักษาหลักของระบบการแพทย์พื้นเมือง นอกจากนี้ในส่วนของประชาชน สมุนไพรก็ยังมียบทบาทในการดูแลสุขภาพของประชาชนมาโดยตลอด โดยสมุนไพรที่ประชาชนใช้มักเป็นสมุนไพรเดี่ยว และใช้สด ๆ กระบวนการใช้ไม่ยุ่งยากซับซ้อนและมักใช้สมุนไพรที่หีบฉวยได้ง่าย ใช้รักษาโรคง่าย ๆ ที่มีความรุนแรงน้อย เมื่อการแพทย์แผนอายุเวทของอินเดีย ซึ่งเน้นการใช้สมุนไพรแพร่เข้ามาสู่ดินแดนของประเทศไทย พร้อมกับศาสนาพุทธ จึงสอดคล้องกับระบบการแพทย์พื้นเมืองท้องถิ่นของไทยที่ใช้สมุนไพรเป็นส่วนหนึ่งของการรักษาอยู่แล้วเป็นอย่างดี โดยการนำมาผสมผสานกับประเพณีความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนา (เขวภา บุญญาภาพ, 2540) รวมถึงการที่หมอเมืองได้นำพืชผักพื้นบ้านที่มีอยู่ในท้องถิ่นเข้ามาเกี่ยวข้องกับการบริโภคในรูปของอาหารที่มีวงจรของการผลิตออกผลตามฤดูกาลของแต่ละท้องถิ่น (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2532)

เมื่อพิจารณาจากการสัมภาษณ์จำนวนหมอพื้นเมืองท้องถิ่นประเภทต่าง ๆ ที่ดำรงอยู่ในชุมชนอำเภอจอมทองแล้ว พ่อจะแยกประเภทของหมอเมืองเป็น หมอยารากไม้ (หมอสมุนไพร) หมอเป่า หมอกระดูก หมอเอ็น หมอธรรม หมอสู่วัวญ และหมอตำแย จะพบว่าหมอยาสมุนไพรเป็นหมอประเภทที่มีจำนวนมากที่สุด และได้คัดเลือกหมอเมืองทั้ง 10 คนนั้น เป็นตัวอย่างในการศึกษาด้านความรู้เกี่ยวกับสมุนไพร ในขณะเดียวกันก็ยังพบว่า เป็นหมอธรรม หมอกระดูก และ

หมอขวัญด้วย หมอเหล่านี้มีลักษณะคล้ายกับหมอพื้นบ้านล้านนาทั่วไปในการใช้องค์ความรู้และ ศักยภาพภูมิปัญญาท้องถิ่นดูแลสุขภาพของคนในชุมชน (ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคณะ, 2537)

การที่จะกล่าวถึงสมุนไพรโดยไม่มีกรกล่าวถึงหมอเมืองเลย คงจะทำให้ภาพของระบบ การแพทย์พื้นบ้านไม่สมบูรณ์เท่าที่ควร และเนื่องจากหมอสุนไพรมืออาชีพเป็นการดูแล สุขภาพของประชาชนมากที่สุด จึงจะขอกล่าวถึงกระบวนการการเป็นหมอยาสมุนไพรการเรียนรู้อ ด้วย และต้นสมุนไพร คุณสมบัติ กระจายพรรณ และเทคนิคการรักษาของหมอยาสมุนไพรตามลำดับ ทั้งนี้เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่า การแพทย์พื้นเมืองของหมอเมืองกับสมุนไพรเป็นของคู่กัน

4.5.2 เหตุเพราะพื้นเพเดิมเป็นหมอเมืองมาก่อน

การที่หมอเมืองจะมีความรู้ด้านนี้ มักมีเหตุที่ทำให้เกี่ยวข้องกับการแพทย์พื้นบ้านมาก่อน ส่วนมากจะมีผู้ใหญ่ที่ใกล้ชิด ซึ่งอาจเป็น พ่อ ปู่ ลุง หรือญาติผู้ใหญ่เป็นเงื่อนไขสำคัญ ในการ ถ่ายทอดภูมิปัญญาสู่คนรุ่นสู่รุ่น โดยอาศัยมิติทางค่านิยมวัฒนธรรม คุณแลรักษาสุขภาพ แบบพื้นบ้าน (ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคณะ, 2537) ชีวิตแต่วัยเด็กจะเห็นการทำยาสมุนไพรและช่วยการทำยา มาบ้าง บางครั้งก็ทำด้วยความเต็มใจ บางครั้งก็ทำด้วยความรู้สึกฝืนตามประสาเด็ก ครั้นเติบโตขึ้น พ่อหรือญาติผู้ใหญ่จะพิจารณาหน่วยก้านและนิสัยใจคอว่าพอจะเป็นหมอได้หรือไม่ เรียกได้ว่า พิจารณากันหลายอย่าง ตั้งแต่ความอดทน ความขยันหมั่นเพียร ชอบช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ไม่เห็นแก่ตัว ไม่รังเกียจคนป่วย พอผ่านขั้นตอนนี้จะตัดสินใจเลือกบุคคลนั้นเป็นลูกศิษย์ ทำพิธี ไหว้ครู และถ่ายทอดวิชากันต่อไป

นอกจากสภาวะแวดล้อมที่ใกล้ชิดแล้ว หมอเมืองบางคนตัดสินใจเรียนความรู้ด้านนี้ จากเหตุผลเฉพาะตัว เช่น ตนเองไม่สบายและรับประทานยาไทยแล้วหาย หรือเห็นว่าเป็นวิชา ความรู้ที่มีประโยชน์จึงแสวงหาอาจารย์ที่มีความรู้เพื่อเรียนวิชาไว้รักษาตนเอง คนในครอบครัว และเพื่อนบ้าน หมอเมืองหลายคนมิใช่มีครูอาจารย์เพียงคนเดียว บางคนมีถึง 5-6 คน ถ้าหาก รู้ว่ามีครูอาจารย์ที่อยู่ไหนก็จะคั่นคั่นไปหามอบตัวเป็นศิษย์ และเรียนวิชาความรู้จนชำนาญรักษา โรคได้เพิ่มมากขึ้น จากการศึกษาที่พบว่า อาจารย์ที่หมอเมืองไปเรียนเพิ่มเติม ก็จะอยู่ในเครือข่าย วงศ์ตระกูล และผู้ใกล้ชิด และเป็นหมอเมืองที่อยู่ในสังคม วัฒนธรรมท้องถิ่นเดียวกันทั้งสิ้น รวมทั้งศึกษาจากพระในวัดที่หมอเมืองได้บวชและเรียนรู้การถ่ายทอด

4.5.3 พิธีกรรมการเรียนรู้วิชา

การจะเป็นหมอรักษาไข้ได้นั้นเชื่อว่าเรียนเก่งก็เป็นได้ ยังต้องเป็นผู้มีจิตใจที่ตั้งใจ รับผิดชอบต่อการป่วยไข้ของคนป่วยอย่างดี ดังนั้น เมื่อผ่านการไต่ครุครูจากครูอาจารย์ว่าเป็น หมอได้ ก่อนจะเริ่มเรียนหมอเมืองต้องผ่าน “พิธีไหว้ครู” เสียก่อน เป็นพิธีกรรมที่มีลักษณะเฉพาะ

มีคำสวดประพันธ์เป็นบทกลอนเป็นดังคำปฏิญาณว่า จะเคารพบูชาครูอาจารย์ รวมทั้งคำรับตำราเรียนและจะตั้งใจเรียนด้วยความขยันหมั่นเพียร โอบล้อมอารี มีเมตตาจิตต่อคนป่วย มีศีลธรรมไม่โลภในลาภยศ ละเว้นอบายมุข จะประพฤติตนในลักษณะที่ดีไปตลอดชีวิตของการเป็นหมอยึดมั่นในจรรยาแพทย์ที่กล่าวมา ถ้าฝ่าฝืนจะมีผลเสียเกิดขึ้นอาจเป็นตามคำสาปแช่งหรือ ทำให้การรักษาไม่ได้ผล

ในพิธีไหว้ครูที่มีการเตรียมของบูชาที่ใช้ในการไหว้ครู มากหรือน้อยขึ้นอยู่กับสภาพเศรษฐกิจและข้อกำหนดของครูอาจารย์ จากการศึกษาพบว่า โดยปกติจะประกอบด้วย ขัน 5 คือ ผ้าขาว ดอกไม้ ธูป เทียน หมาก-พลู และเงินค่ายกครู เรียกว่า “ค่าขันตั้ง” จำนวนแตกต่างกันไป มีตั้งแต่ 3 สตางค์ จนถึง 62 บาท จำนวนที่ใช้กันมากคือ 6 บาท 9 บาท และ 12 บาท บางแห่งการจัดของพิธีที่ซับซ้อนมีของไหว้ครูมาก เช่น นูหนู ผลไม้ บายศรี สวยดอก เข้าขวัญ เครื่องใช้ ของใช้ รวมทั้งน้ำมัน ส้มป่อย ผ้าขาว ผ้าแดง ข้าวสาร ข้าวเปลือก เป็นต้น

4.5.4 กว่าจะมาเป็นหมอเมือง

เมื่อผ่านพิธีไหว้ครูก็จะเริ่มเรียน โดยหมอเมืองแต่ละคนจะเริ่มต้นเรียนวิชาความรู้ ด้วยรูปแบบที่แตกต่างกันไป หมอเมืองที่มีครูอาจารย์เป็นบรรพบุรุษหรือผู้ที่ใกล้ชิด ก็จะมีโอกาสฝึกฝนได้มากกว่า เพราะพักอยู่บ้านเดียวกับอาจารย์ได้ช่วยงานติดหน้าตามหลังไปดูคนป่วยตามที่ต่าง ๆ อ่านตำราเองบ้าง หมอเมืองจะอาศัยวิธีสังเกตการดูโรคและทึบยาคนป่วยของอาจารย์ และจดจำเอาไว้ มีปัญหาที่สอบถามอาจารย์ หมอเมืองบางคนเรียนเพิ่มเติมด้วยตนเอง อ่านตำราและไปฝากตัวเป็นลูกศิษย์ของหมอมที่มีชื่อเสียงในระยะสั้น ได้ความรู้มาแล้วก็รักษาผู้ป่วยตามที่เรียนมาหลายคนได้บวชเป็นพระ ในช่วงที่บวชมีโอกาสเรียนนักธรรมทำให้อ่านหนังสือได้คล่อง และได้อาศัยช่วงบวชเรียน อ่านตำราการแพทย์ไทยไปด้วย โดยใช้ช่วงเวลาเรียนส่วนใหญ่ 1 – 5 ปี ถ้าหากว่าเรียนจากบรรพบุรุษจะใช้เวลาเรียนนานกว่านี้ เพราะเริ่มช่วยปรุงยาและเรียนวิชาตั้งแต่วัยเด็กกว่าจะรักษาเองได้ก็ใช้เวลามากกว่า 5 ปี

การถ่ายทอดความรู้ของหมอพื้นบ้านอยู่ในวงแคบ ผู้เรียนน้อย การเรียนการสอนไม่มีระบบและเนื้อหาที่แน่นอน เป็นการเรียนตามประสบการณ์ของอาจารย์ผู้สอน สอนกันจนหมดวิชาความรู้ของอาจารย์ก็นับว่าจบการศึกษา ส่วนใหญ่ไม่มีการทดสอบความรู้ มีหมอเมืองบางส่วนที่อาจารย์ผู้สอนจะให้ท่องตำรายาจนขึ้นใจ หรือตอบคำถามที่อาจารย์ตั้งขึ้น ถ้าผิดพลาดอาจารย์ก็จะแก้ไขให้ การทดสอบจะมีมากน้อยแค่ไหนก็ขึ้นอยู่กับอาจารย์ผู้สอนเป็นสำคัญ (ยิ่งยง เทาประเสริฐ และคณะ, 2537) พร้อมกับให้ผู้เรียนได้ฝึกประสบการณ์สังเกต จดจำ พิษสมุนไพรที่มีอยู่จริงในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ เพื่อให้เกิดความชำนาญและมั่นใจในการรักษา (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2532)

ความรู้ทางยาสมุนไพรเป็นความรู้สำคัญที่หมอเมืองทุกคนมีความรู้หมอเมืองจะไม่มี การแบ่งหมอรักษาโรคกับหมอปรุงยาออกจากกัน อย่างที่แบ่งกันในการสอบใบประกอบโรคศิลปะ แผนโบราณของกระทรวงสาธารณสุข หมอเมืองจะมีความรู้ 3 ส่วน คือ ความรู้เรื่องโรคและความรู้เรื่องยาอยู่ในคนเดียวกัน และความรู้เรื่องคาถาอาคมและพิธีกรรมที่สอดคล้องกันตามวิถีชีวิตของแต่ละคน การใช้ยาสมุนไพรเป็นวิธีการสำคัญในการรักษาโรคของหมอเมือง หมอเมืองจะสังเกตและจดจำตัวยาสมุนไพรจากการดูของจริงทั้งต้นสดและของแห้ง ไม่มีหลักเกณฑ์ในการจำเรียกได้ว่าเห็นบ่อยจนจำได้เอง หมอเมืองบางส่วนจะมีการแนะนำจากอาจารย์ให้ดูสีลักษณะ คมกลิ่น และชิมรสดู ส่วนคาถา และพิธีกรรมเป็นตัวเสริมด้านขวัญและกำลังใจแก่คนไข้

4.5.5 การเชื่อมโยงประเด็นการศึกษาความรู้ของหมอเมืองเกี่ยวกับสมุนไพรและสิ่งแวดล้อม
การต่อสู้กับปัญหาโรคภัยไข้เจ็บเป็นสิ่งที่มีมนุษย์ในทุกยุค ทุกสมัย และทุกสังคมได้ต่อสู้เรียนรู้ และหาทางเอาชนะมาตลอดด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ จนกลายมาเป็นวัฒนธรรมในการรักษาโรคของมนุษย์ที่มีความหลากหลายแตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความรู้ ความเข้าใจ เกี่ยวกับชนิดของโรคอาการของโรคและกรรมวิธีในการรักษา จากแง่มุมทางวิทยาศาสตร์อย่างเดียว หากแต่เกี่ยวกับความเชื่อที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ โลกทัศน์ การปรับตัวต่อสภาพแวดล้อม ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิดโรค วิธีการรักษา ข้อห้าม ข้อปฏิบัติ ของผู้รักษาและผู้ป่วย ฯลฯ เหล่านี้ล้วนมีผลต่อพฤติกรรม การป้องกันและรักษาโรคในสังคมนั้น ๆ ทั้งสิ้น

สังคมไทยก็มีพัฒนาการของการเรียนรู้ สัมผัสเกี่ยวกับกลวิธีในการดูแลสุขภาพและต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บมาเป็นเวลาช้านาน เช่นเดียวกับสังคมอื่น ๆ จนกลายเป็นระบบการแพทย์แบบดั้งเดิมของไทย หรือระบบการแพทย์พื้นบ้านท้องถิ่น อันเกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงในชีวิตที่ได้รับการสืบทอด คัดกรอง ทดลองใช้ และสังเกตผล จนเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้ง แล้วจึงพัฒนามาเป็นระบบทฤษฎีแพทย์ที่ใช้กันมาตราบนานเท่าทุกวันนี้

4.5.6 ปัญหาอุปสรรคในการศึกษาความรู้ของหมอเมืองจอมทอง

1) การจัดทำสวนสมุนไพร เนื่องจากสมุนไพรเป็นพืชล้มลุกจึงทำให้เกิดความเสื่อมโทรมได้ง่ายถ้าขาดการดูแลที่เหมาะสม ก็จะทำให้สมุนไพรตายได้ นอกจากนั้นสภาพทางธรรมชาติจากน้ำท่วมขังทำให้สมุนไพรที่ปลูกไว้เสียหาย พื้นที่ในชุมชนมีจำกัด ไม่สามารถขยายหรือเพิ่มจำนวนสมุนไพรได้มากเท่าที่ต้องการ ส่วนในชุมชนไม่มีที่สาธารณะในการปลูกสมุนไพรต้องใช้บริเวณบ้านของหมอเมือง ส่วนในป่าก็ไม่มียาสมุนไพรแล้ว ดินพื้นล่างไม่เหมาะสมต่อการปลูกพืช

สมุนไพรบางชนิด เป็นผลให้การกลับคืนสู่ธรรมชาติของพืชสมุนไพรในการที่หอมเมืองจะนำไปใช้ประโยชน์ในการรักษาโรคและการบริโภคก็ไม่มี (เขาวภา บุญญาภาพ, 2540) ด้วยข้อจำกัดและปัญหาอุปสรรคของการทำสวน และขยายพันธุ์พืชผักสมุนไพรในชุมชน การที่จะสร้างฐานคิดให้ประชาชนได้เห็นคุณค่าจึงทำได้ยาก เมื่อเป็นเช่นนี้ทำให้พืชผักพื้นบ้านที่เป็นอาหารและสมุนไพรลดลงและหมดไป (กมลภรณ์ เสราดี, 2536)

2) ด้านผู้ปฏิบัติงาน เจ้าหน้าที่มีความรู้ ความชำนาญ ประสบการณ์เกี่ยวกับสมุนไพรและการแพทย์พื้นบ้านท้องถิ่นไม่เพียงพอ ทำให้ขาดแนวทางในการดำเนินงานที่ชัดเจน นอกจากนี้ยังไม่มีผู้รับผิดชอบอย่างจริงจังทั้งในระดับจังหวัด อำเภอ และตำบล ที่จะมาสนับสนุนศึกษาค้นคว้าวิจัย

3) ขาดการสนับสนุนงบประมาณ ทำให้ดำเนินการไม่ได้หรือทำได้ไม่ดีเท่าที่ควรในการที่จะประสานงาน อบรม ถ่ายทอด สื่อสาร เผยแพร่เรื่องสมุนไพรต่าง ๆ

4) ขาดความร่วมมือจากชุมชน คนรุ่นใหม่ เนื่องจากชุมชนไม่เห็นความสำคัญของสมุนไพร เนื่องจากไม่สะดวกและยังยากในการนำไปใช้ ทำให้เกิดความล่าช้าในการดำเนินงานและคนรุ่นใหม่ไม่ได้รับการถ่ายทอดความรู้และไม่สนใจ ประกอบกับตำราส่วนใหญ่เป็นภาษาเมือง ล้านนา ซึ่งคนสมัยใหม่อ่านไม่ได้

5) การสนับสนุนด้านวัสดุสิ่งพิมพ์ เอกสารวิชาการมีน้อย และการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์

6) ขาดการศึกษา และรวบรวมภูมิความรู้ที่เป็นระบบ

7) คนสมัยใหม่มองว่า ยาสมุนไพรด้าสมัย ไม่เหมาะสมกับยุคปัจจุบัน

8) หอมเมืองมีน้อย และมีอายุมาก ขั้นตอนการถ่ายทอดซับซ้อนและใช้เวลามาก